

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра історії, правознавства та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ТЕМА: РОЗВИТОК ТРАНСАТЛАНТИЧНИХ ВІДНОСИН ЄС – США ТА
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

Виконав

Фетищенко Денис Миколайович

спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

освітня програма: Середня освіта (Історія)

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії, правознавства та методики навчання

Чумаченко Олена Анатоліївна

Допущено до захисту

«_____» 2023 р.

Завідувач кафедри

_____ А.П. Гриценко

Дата захисту: «_____» 2023 р.

Оцінка

Підписи членів ЕК:

Глухів - 2023

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. ВІДНОСИНИ ЄС – США У НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ (1990-ті рр.)	11
1.1. Тенденції в зовнішній політиці Європейського Союзу щодо США в постбіполярний період	11
1.2. Інституційний вимір співробітництва ЄС та США	21
1.3. Торговельно-економічне співробітництво Європейського Союзу та США	33
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США В ПОЛІТИЧНІЙ ТА БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРАХ	47
2.1. Особливості політичного діалогу ЄС і США	47
2.2. Відносини ЄС і США в контексті формування Європейської безпекової і оборонної політики	59
Розділ 3. ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ВІДНОСИНИ НА ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО	69
3.1. Війна в Іраку та криза трансатлантичних відносин	69
3.2. Актуальні питання відносин ЄС – США в період другого терміну президентства Дж. Буша-молодшого	79
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	89
4.1. Класифікація історичних джерел та значення їх застосування на уроці	89
4.2. Основні етапи роботи з історичними документами	91
4.3 Використання документів на уроках всесвітньої історії в середній школі	95
Висновки	100
Список використаних джерел і літератури	106

ВСТУП

Постбіполярний період характеризується початком цілісної трансформації міжнародної системи та побудови нової ієрархії відносин між її елементами. Вирішального значення у формуванні нового світового порядку набувають процеси глобалізації та все зростаючої взаємозалежності суб'єктів міжнародних відносин, піднесення ролі недержавних акторів. Найбільш наочно ці тенденції проявляються у системі трансатлантичних відносин, характерною особливістю якої є високий ступінь взаємозалежності та спільність інтересів сторін, що виводить трансатлантичне співробітництво на рівень стратегічного партнерства.

Трансатлантичні відносини є багатовимірним явищем, яке складається з комплексів двосторонніх зв'язків країн Західної та Центральної Європи та Сполучених Штатів Америки та співробітництва у багатосторонніх форумах. Проте із наростанням на європейському континенті безпрецедентного за масштабами та значенням явища – поглиблення та одночасного розширення інтеграційних процесів – на континенті відбувається формування могутнього політичного полюса в особі ЄС, який перетворюється на самостійного актора в системі трансатлантичних відносин.

Актуальність теми дослідження визначається проблематикою розвитку трансатлантичних відносин, пов'язаного із інституційними змінами всередині європейського об'єднання після Другої світової війни, а саме з перетворенням країн Західної Європи в окремого повноправного актора міжнародних відносин з компетенцією прийняття, регулювання і реалізації спільної зовнішньої політики.

Спільна зовнішня політика ЄС, як безпрецедентне явище для системи міжнародних відносин, дає можливість з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між економічними, політико-культурними, безпековими та іншими елементами повоєнної еволюції “старої” Європи до нового стану міжнародно-суб'єктної формації.

Необхідність цілісного розгляду формування спільної зовнішньої політики країн Західної Європи в контексті співробітництва з США знаходить своє пояснення і в загальній логіці міжнародно-системних трансформацій, оскільки сама структура міжнародних відносин, як і її вивершення на засадах і принципах американського глобалізму, залежать від особливостей європейського інтеграційного поступу, тобто, від того, яким шляхом піде Європа – застосуванням подвійності спільних рішень і дій при збереженні традиційної ролі національних держав, чи єдиним підходом – високою мірою зумовлює баланс сил у системі міжнародних відносин, що перебуває у стані незавершеності і повільної консолідації після завершення Другої світової війни.

Особливої актуальності проблематика трансатлантичних відносин набуває у зв'язку із посиленням відцентрових тенденцій, пов'язаних із різними оцінками сторонами шляхів забезпечення стабільності міжнародної системи та відповідей на виклики міжнародній безпеці, що проявилися під час військової компанії в Іраку. Причини та наслідки таких протиріч потребують проведення окремого наукового дослідження.

Джерельною базою до вивчення теми є документи, акти, закони, серед яких можна виділити такі, як документи та матеріали органів державної влади США (Білий дім, Конгрес США, Міністерство оборони США, Офіс Представника США з питань торгівлі): Стратегії національної безпеки США, закони, щорічні доповіді Міністра оборони США до Президента та Конгресу США, матеріали слухань в Конгресі США тощо. В них міститься величезний фактичний і аналітичний матеріал, що стосується як проблеми трансформації американської зовнішньополітичної стратегії періодів “холодної війни” та сучасності, так і еволюції її європейської складової.

Важливим є дослідження документів та матеріалів Європейського Союзу. Так, основними джерелами для аналізу еволюції об'єднання виступають основоположні документи ЄС, в першу чергу, Договір про Європейський Союз, Амстердамський договір та текст Європейської конституції [1; 36; 37].

Вивчення цих документів мало принципове значення при дослідженні відносин ЄС та США, оскільки дало можливість зрозуміти основні тенденції та напрямки поглиблення європейських інтеграційних процесів, поєднання міждержавного та наднаціонального елементів у функціонуванні об'єднання, що, з одного боку, дозволяє заявляти про перетворення його у єдину політичну структуру на міжнародній арені, а з іншого, дозволяє виокремити ті внутрішні проблеми та перешкоди, що стоять на шляху об'єднання та ускладнюють формування центру сили, в тому числі, і на переговорах із Вашингтоном.

Велике значення для дослідження цієї теми, зокрема, вивчення підходів до формування єдиної політики щодо США всередині ЄС, мають документи, розроблені основними інституціями ЄС, такими як Європейська Комісія, Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада міністрів, Європейський Центральний Банк тощо. [1-22]

Слід зазначити, що основними органами, які визначають стратегію відносин ЄС з третіми країнами, позицію об'єднання щодо основних міжнародних подій, є Європейська Рада, як основний форум голів держав та урядів країн-членів ЄС, та Рада міністрів. Проте останнім часом спостерігається посилення ролі наднаціональних інституцій, таких як Європейський Парламент та, в першу чергу, Європейська Комісія. Тому, на думку автора, більш інформативним є аналіз Повідомлень – документів, підготовлених Європейською Комісією для Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо відносин із США, як правило вони з'являлися напередодні чергових самітів ЄС–США. Важливість документів, підготовлених Європейською Комісією, пов'язана з тим, що саме ця інституція має право надавати рекомендації та вести переговори щодо укладання міжнародних угод з третіми країнами та представляти ЄС у міжнародних організаціях та третіх країнах.

Щодо дослідження відносин між ЄС та США, зокрема, щодо питань ставлення США до проблем військово-політичної інтеграції ЄС, де міждержавний принцип співробітництва є визначальним, то воно, звичайно,

неможливе без дослідження документів, що приймаються на державному рівні, а саме документів країн-членів ЄС, зокрема, двосторонніх та багатосторонніх угод та декларацій, що підписувалися з цього приводу ключовими країнами в ЄС, такими як Франція, Велика Британія та Німеччина. [10-22].

Треба відмітити двосторонні документи США та ЄС, які регулюють весь комплекс відносин, включаючи політичні та економічні питання. Не зважаючи на „особливе” ставлення Вашингтону до інтеграційних процесів у Західній Європі та проведення політики двосторонніх зв'язків з окремими країнами-членами, все ж існує низка широкомасштабних документів, що регулюють відносини США та ЄС як єдиного цілого. Попри загальний і дещо декларативний характер документів, таких як Трансатлантична декларація 1990 р. чи Трансатлантичний порядок денний 1995 р., саме вони заклали основи для встановлення інституційних зв'язків між США та ЄС: як на рівні виконавчих органів, так і законодавчому [14, 21, 24].

Треба зазначити і документи міжнародних організацій: НАТО, ЗЄС тощо. Ці документи дають змогу провести порівняльний аналіз підходів трансатлантичних партнерів до міжнародних та європейських регіональних проблем, зокрема, еволюції в 1990-ті рр. європейської та євроатлантичної систем безпеки та проблеми розподілу повноважень між двома інституціями – НАТО та ЄС, розбіжностей у підходах країн-членів ЄС (атлантистів та європеїстів) до співпраці із США та майбутнього європейської оборонної інтеграції [18, 19, 24].

Слід зауважити, що трансатлантичні відносини як об'єкт дослідження знайшли своє відображення в досить широкому колі наукових праць як теоретико-концептуального, так і історико-прикладного характеру, досліджується феномен співробітництва США та ЄС як унікального явища, порівнюючи їх співпрацю з іншими міжнародними акторами, і це дозволяє, з одного боку, розглянути відносини між державою та інтеграційним об'єднанням, що проходило етапи свого формування, а з іншого,

проаналізувати саме феномен об'єктивної взаємозалежності двох акторів в політичній та економічній сферах.

Звичайно, вивчення становлення та розвитку відносин між ЄС та США неможливе без розуміння природи цих акторів, тому окрему групу становлять праці, присвячені саме аналізу еволюції зовнішньої політики США та історії розвитку інтеграційних процесів в Західній Європі. Так, основи американської зовнішньої політики та її європейського вектору, його трансформація під впливом змін міжнародної системи розглядаються в роботах західноєвропейських та американських вчених, таких, як Зб.Бжезинський, Д.Даймонд, С.Хантінгтон, А. Гарднер та інші. Слід зазначити, що у великій кількості досліджень, таких як „Велика шахівниця” Зб.Бжезинського [32] констатується унікальне положення США як гегемона на міжнародній арені, проте, в працях досліджується розбіжність вчених щодо питання наскільки тривалим та позитивним є цей феномен саме для міжнародної системи, в цілому. Так, Зб. Бжезинський та С.Хантінгтон вважають, що важливим в збереженні гегемоністської позиції для США в постбіполярний період є побудова довготривалих союзів, і саме Західна Європа є єдиним природним союзником Америки [32, с. 74], а трансатлантичне партнерство – основною протидією самотності американського домінування.

В сучасній українській літературі, присвяченій цій темі, існує низка праць, які досліджують природу і характер трансатлантичних відносин, що розглядаються як в контексті “стратегічного партнерства”, так і в контексті асиметричності за своєю суттю.

Значну увагу вивченню історії та розвитку європейської інтеграції приділяють такі українські дослідники, такі як М.А.Дудченко та В.І. Троненко [41], В.В.Копійка та Т.І. Шинкаренко [52], П.Буряк та О.Гупало [33] та інші, праці яких присвячені історії та аналізу сучасного стану європейської інтеграції, етапам становлення економічного, валютно-фінансового, політико-правового простору в західноєвропейському регіоні.

Проте, треба відмітити, що у вітчизняній фаховій літературі спостерігається недостатність публікацій щодо теоретико-методологічних засад формування зовнішньої політики як ЄС так і США, немає всебічного розгляду сучасного стану євроінтеграційного процесу з огляду на зміни інституційних механізмів, аналізу впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на реалізацію зовнішньої політики Євросоюзу.

Зміни в суспільстві належать до категорії, що вимагають адаптації в усіх сферах життя, включаючи освіту та навчання. Сучасні реалії ставлять перед навчальними закладами високі вимоги до формування гуманістичних цінностей, інтересів та потреб молоді. Однією з важливих завдань школи є створення учнівської особистості, яка є творчою, самостійною, соціально-активною та ініціативною, здатною критично мислити та розуміти різноманіття точок зору.

Ефективне вирішення цього завдання передбачає впровадження розвивального навчання, яке охоплює засвоєння знань разом із зростанням пізнавальних здібностей учнів. Таким чином, важливим аспектом для сучасної школи є організація роботи учнів із історичними документами на уроках історії. Лабораторно-практичні роботи цього типу сприяють активізації інтелектуальної діяльності та самостійності учнів, які виступають як суб'єкти і об'єкти навчального процесу. Вони сприяють формуванню особистості, здатної до самоосвіти та активної у перетворювальній діяльності.

В роботах методиста К.О. Баханова ретельно розглядаються аспекти використання історичних документів на уроках історії в сучасній методичній науці. У своїх працях, таких як «Дослідницька робота учнів на уроках історії», «Організація особистісно орієнтованого навчання», та «Професійний довідник вчителя історії», автор детально розглядає етапи аналізу історичних документів та визначає рівні роботи учнів із документами [27-31].

К.О. Баханов також вказує на прийоми використання лабораторно-практичних робіт учнів на уроках історії в своїх статтях "Технологія розвитку

критичного мислення як психолого-педагогічне явище" та "Традиції та інновації в навчанні історії в школі".

Інші методисти, такі як Н. Гладченко [34], А. Єрмоленко [43], та Т.Ковбасюк [50], також вивчають методи та прийоми роботи учнів із історичними джерелами у своїх статтях. Робота канадського методиста В. Курилів [54] «Методика викладання історії» докладно висвітлює прийоми та методи розвитку критичного мислення учнів через роботу з документами .

Інші посібники, такі як «Методика викладання історії» Ф. Левітаса [55], «Методика навчання історії в школі» О. Пометун [64] докладно розглядають питання організації навчання за допомогою різних типів навчальних текстів.

Загалом, існує достатня база науково-методичної літератури щодо використання історичних документів на уроках історії, проте розвиток освіти і науки вимагає подальших досліджень та розробок нових методів і прийомів.

Об’єкт дослідження – трансатлантичні відносини Євросоюзу і США.

Предметом дослідження є співробітництво ЄС та США в політичній, військово-стратегічній та економічній сферах в період 1990 – 2008 рр. та методика використання історичних джерел та значення їх використання на уроках всесвітньої історії в середній школі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1945 р. (завершення Другої світової війни) до 2008 р.

Мета роботи полягає в дослідженні особливостей трансатлантичних відносин Європейського Союзу і США в процесі їх формування і розвитку, аналізу відносин ЄС та США в сучасній системі міжнародного та трансатлантичного співробітництва.

Завданнями роботи є:

- дослідження трансформації відносин Європейського Союзу та США в постбіполярний період;
- розгляд механізмів прийняття рішень в системі трансатлантичних відносин;
- аналіз економічного співробітництва трансатлантичних партнерів;

- розкриття особливостей політичного діалогу ЄС та США;
- характеристика ставлення США до формування Європейської безпекової і оборонної політики;
- аналіз відносин ЄС та США в період війни в Іраку;
- характеристика особливостей відносин трансатлантичних партнерів в період другого терміну президентства Дж. Буша-молодшого.
- визначити класифікацію історичних джерел та значення їх використання на уроках всесвітньої історії;
- охарактеризувати основні етапи роботи з історичними документами;
- розглянути конкретні приклади уроків всесвітньої історії із використанням прийомів роботи з історичним документом.

Апробація магістерської роботи:

Фетищенко Д. ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЄС – США В 1950 – 1990-х РОКАХ. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування: збірник наукових праць*. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 203–207.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (71 найменування).

РОЗДІЛ 1. ВІДНОСИНИ ЄС - США У НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ (1990-ті рр.)

1.1. Тенденції в зовнішній політиці Європейського Союзу щодо США в постбіполярний період

В 90-ті рр. ХХ ст. Європейський Союз та США, як два наймогутніші актори у сферах економіки, політики та безпеки, вступили до нового етапу співробітництва. Стосунки між партнерами визначаються як економічними, так і політичними інтересами: дотримання спільних принципів демократії і ринкової економіки, гарантування спільної безпеки через двосторонні та багатосторонні механізми (ООН, НАТО, ОБСЄ, ОЕСР, СОТ). З іншого боку, саме у цей період виразнішими стають розбіжності поглядів, все частіше відносини затьмарюються протилежними позиціями з багатьох міжнародних та двосторонніх проблем, що дає підстави для песимістичних прогнозів щодо неминучого зіткнення інтересів Західної Європи та США. В постбіполярний період відбулася суттєва еволюція системи трансатлантичного співробітництва, яка, на думку західних дослідників, знаходяться під впливом трьох основних чинників: трансформації системи міжнародних відносин, розвитку європейських інтеграційних процесів та взаємопов'язаних процесів глобалізації та регіоналізації міжнародних відносин.

Безумовно, визначальним є системний вплив на природу трансатлантичних відносин, оскільки їх становлення, як вже зазначалося раніше, проходило саме в умовах формування біполярної системи міжнародних відносин та блокового протистояння. Основи тісного економічного та військово-політичного співробітництва країн Західної Європи з США формувалися в перші повоєнні роки, коли розподіл світу на два блоки та послаблення економічних позицій західноєвропейських країн внаслідок Другої світової війни примусили європейців прийняти американське лідерство [37, с. 61].

Закінчення “холодної війни”, розпад соціалістичного табору та Радянського Союзу докорінно змінили геополітичну ситуацію у світі. На зміну біполярності з її обмеженнями прийшла нова, більш різноманітна система з новою ієрархією взаємовідносин між країнами. В цій ситуації все чіткіше проявляються неспівпадіння у позиціях та розбіжності в інтересах трансатлантичних партнерів.

В той же час, спрощенням було б вважати, що розбіжності в зовнішньополітичних інтересах проявилися лише завдяки трансформації міжнародної системи [37, с. 62], оскільки суттєвий вплив мав і фактор європейських інтеграційних проектів.

Дійсно, із зникненням такого чинника, як “радянська загроза”, ті невдоволення, що існували в трансатлантичних відносинах в біполярній системі, були звільнені і набули нового виміру.

Першим конфліктним чинником у відносинах Західної Європи з США є неспівпадіння позицій щодо характеру нової міжнародної системи як на концептуальному, так і на практичному рівнях.

Так, європейські дослідники та політики представляють сучасну систему як перехідну. Звичайно, процес формування нової системи міжнародних відносин відбуватиметься під впливом Сполучених Штатів, але не під їх диктатом, і в той же час буде визначатися багаторівневим співробітництвом та чесною конкуренцією з іншими полюсами сили. Сучасна міжнародна система представляє собою комплекс ознак, притаманних як однополярній, так і багатополарній системі: взаємодію однієї наддержави та декількох провідних центрів сили, одним з яких і є Європейський Союз, де інтереси та можливості яких в певних сферах можуть бути порівняні з можливостями США. [69, с. 127]

Також, незважаючи на розбіжності в думках щодо однополярності чи багатополарності сучасного світу, всі вчені вказують на важливість для Західної Європи співробітництва з Сполученими Штатами. Так Зб. Бжезинський вважає Європу “єдиним природним союзником Америки” [33,

с.74], вказуючи на історичну та релігійну спільність, прихильність принципам демократії та ринкової економіки.

Проте, після завершення “холодної війни” американська зовнішньополітична стратегія все ще виходила саме з постулату однополярності системи міжнародних відносин. Однак, непривабливість однополюсної моделі для інших акторів міжнародної системи, неприйняття диктату з боку єдиної наддержави є очевидними. Одноосібність американської зовнішньої політики негативно впливає і на розвиток трансатлантичних відносин, оскільки Західна Європа, перш за все, виступає за багатопольярний світ та “міжнародний порядок на ефективній багатосторонній основі” [8].

Трансформація системи міжнародних відносин знайшла відображення у зміні тенденцій в зовнішній політиці Європейського співтовариства щодо співробітництва з США.

Так, протягом повоєнних десятиліть фундаментом європейської зовнішньополітичної стратегії було співробітництво з США задля “стримування комунізму”. З розпадом СРСР пряма загроза європейським інтересам більше не існувала, отже відсутньою стала ціль, яка б визначала та організовувала глобальні зовнішньополітичні цілі європейських держав.

Треба зазначити, що Європейським Союзом вживалися важливі заходи щодо вироблення глобальної концепції та визначення власних позицій у новій постбіполярній системі. Підтвердженням цього стало ухвалення на засіданні Європейської Ради у червні 1992 р. “Лісабонських принципів”, в яких, зокрема, йшлося про зміцнення демократичних принципів та інституцій, а роль ЄС визначалася в контексті сприяння запобіганню та вирішенню конфліктів [52]. Прийняття документа було спробою розробки власної концепції “демократичного розширення”. В продовження Лісабонської декларації на зустрічі міністрів закордонних справ та оборони країн-членів ЗЄС в Петербурзі були прийняті так звані “петербурзькі завдання” - проведення гуманітарних та миротворчих операцій, вироблення механізмів кризового реагування [19]. Однак, у кінцевому рахунку, ЄС виявився не в змозі

запропонувати концепцію, здатну конкурувати з глобальною доктриною США. Насамперед, всі зусилля гальмувалися через брак політичної згоди між членами союзу та уявлення про місце Європи в міжнародній системі.

Визначальним є той факт, що в основу європейської політичної культури пост біполярного періоду була покладена стратегія багатосторонності, активної співпраці з іншими учасниками міжнародної системи. Так, у зовнішньополітичній стратегії ЄС, одним із головних векторів була кооперація з США, як найбільшим партнером по торгівлі та забезпеченню безпеки, проте, все більшу роль європейські країни приділяли співробітництву з іншими країнами світу та регіональними організаціями. В 90-ті рр., ЄС почало проводити активну політику налагодження багатосторонніх зв'язків поза об'єднанням [10]. Показовими в цьому плані стали успішних ініціативи ЄС щодо побудови Європейського економічного простору, інтеграції країн ЦСЄ, Барселонському процесі та підписаній в Котону в 2000 р. Угоді з країнами АКТ (Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів) [10]. В той же час, в цей період до сфери інтересів Союзу потрапили такі регіональні об'єднання та країни як АСЕАН, Меркосур, Мексика та Чилі, тобто спостерігалось поширення ініціатив і на американську зону впливу, що, в свою чергу зачіпало гегемоністські прагнення США та створювало підвалини для майбутніх конфліктів.

Особливість розвитку відносин Європейського Союзу з США після завершення „холодної війни”, обумовлювалася наступними чинниками:

По-перше, існувала подібність форм політичної організації трансатлантичних партнерів. Головним об'єднуючим лейтмотивом трансатлантичних відносин є підтримка демократії як найкращої організаційної моделі світу [70, с. 70]. Звичайно, у трансатлантичних відносинах можуть бути присутні певні ідейні розбіжності, але, загалом, спільність цінностей (захист прав людини, свобода слова, демократія) та спільна історична спадщина стають основою для поглиблення

трансатлантичного партнерства як за рахунок спільних економічних, так і геополітичних інтересів.

По-друге, об'єктивним фактором для кооперації стала все зростаюча економічна взаємозалежність Сполучених Штатів та ЄС. Трансатлантичні торговельні потоки (товари та послуги) на сьогоднішній день сягають близько 1,7 млрд. євро щоденно, а сумарні обсяги торгівлі США та ЄС складають 40% обсягів світової торгівлі [69, с. 22].

По-третє, спільною між Європейським співтовариством та Вашингтоном, в умовах нового міжнародного порядку, стала геополітична група інтересів. Європа – важливий геостратегічний плацдарм для американського проникнення в Євразію та стримання Росії. На думку Зб.Бжезинського, “усяке розширення кордонів Європи автоматично стає розширенням кордонів прямого американського впливу”. І навпаки, без тісних трансатлантичних зв'язків авторитетне положення ЄС на міжнародній арені відразу стане досить хитким [51, с. 76]. Саме цим пояснюється активна підтримка Сполученими Штатами розширення Європейського Союзу на Схід.

Також, важливим фактором є військово-політична взаємозалежність, як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні, в першу чергу, через структури НАТО. Так, для європейців американська військова присутність є стабілізуючим фактором, враховуючи конфліктогенний потенціал європейського континенту (Балкани, Кавказ) та невдалий досвід європейців в 90-ті рр. вирішувати конфлікти власними силами [71]. В той же час, і Європа залишається важливою для США з військово-стратегічної точки зору, що не обмежується лише присутністю американських військ та озброєнь на континенті. Військові підрозділи США, розташовані в Європі, крім основної функції надання гарантій безпеки атлантичним союзникам, першими використовуються у кризових ситуаціях в Африці, на Близькому Сході та в Перській Затоці, оскільки до зони відповідальності Командування США в Європі, крім Західної та Східної Європи, належать Євразія, частина Близького Сходу, Південно-Східне Середземномор'я та Африка.

Іншим чинником, що визначив відносини Європейського Союзу з США в постбіполярний період, став чинник європейської інтеграції.

Активізація європейської інтеграції у 90-ті рр. частково була пов'язана зі структурними перетвореннями в системі міжнародних відносин, частково була спричинена саме внутрішнім розвитком інтеграційного об'єднання.

Новий етап розвитку ЄЕС, що розпочався з підписання 7 лютого 1992 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз, включав три основні кроки для подальшого реформування об'єднання: побудова економічного та валютного союзу та введення єдиної європейської валюти; формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС; проведення єдиної політики у галузі юстиції та внутрішніх справ [37]. Саме ця трьохкомпонентна структура організації уможливила перетворення ЄС з економічного інтеграційного об'єднання в політичний союз.

В той же час унікальність інтеграційних процесів в Європі в 90-ті рр. полягала у паралельних процесах поглиблення інтеграції та одночасного розширення ЄС за рахунок вступу до нього нових членів. Так деякі дослідники вважають ці два процеси досить суперечливими, оскільки поглиблення інтеграції вимагає досягнення країнами-членами відповідного ступеня зрілості, а вступ нових членів поставив союз перед необхідністю рівнятися не на лідерів інтеграційного процесу, а на новачків, що виступають в якості замикаючих [66, с.23].

Все зростаючий динамізм інтеграційних процесів в Європі не міг не бути врахований у Вашингтоні. Події кінця 80-х – початку 90-х рр.: підписання Єдиного європейського акту, ухвалення проекту “Європа 1992”, трансформаційні процеси в країнах Центральної та Східної Європи, змусили Вашингтон переглянути свою стратегію щодо майбутнього відносин з Європейськими Спільнотами. Однак, на початку 90-х рр. підхід американців виявився помилковим, так як в його основі лежала серйозна недооцінка процесів, що відбувалися у Старому Світі [45, с.43]. У цьому плані політика адміністрації Дж.Буша – старшого була продуктом “холодної війни” та не

враховувала тенденції європейської інтеграції, що породжували незнайомі в традиційній політиці форми та відносини.

Незважаючи на проголошену республіканською адміністрацією підтримку розширення європейської інтеграції, відчувалися серйозні побоювання щодо можливих негативних наслідків для американських позицій у світі [48]. Виклик, який зробила для Сполучених Штатів програма спільного ринку, мав, на наш погляд, декілька рівнів: зменшення частки Сполучених Штатів у структурі світової економіки, зростаюча конкуренція ЄЕС та перерозподіл балансу сил у багатосторонній системі міжнародних економічних відносин. Специфічні проблеми для економічної та торговельної політики США, пов'язані з програмою “Європа 1992”, призвели до посилення зацікавленості Конгресу США у справах ЄЕС, яке до того часу було мінімальним.

Проте економічні побоювання, незважаючи на їх важливість, були другорядною американською турботою. З ратифікацією Маастрихтського договору все чіткіше проявлялися тенденції до набуття ЄС спільної ідентичності в політичній та безпековій сферах, що були відсутні за часів “холодної війни”. З одного боку, Сполучені Штати постійно заохочували європейських союзників до збільшення внесків у спільну оборону, проте виявилися неготовими до сценарію, коли ці процеси відбуватимуться поза межами Північноатлантичного альянсу [67, с.66].

Успіхи інтеграційних процесів в Європі змусили скептично налаштовані політичні та ділові кола США переглянути і своє ставлення до ЄС. Між сторонами розпочалися пошуки більш тісної кооперації, механізмів узгодження політичних та економічних відносин як на двосторонньому рівні, так і в рамках багатосторонніх форумів, в тому числі в ГАТТ та створеній в 1995 р. СОТ.

Важливим для розуміння характеру відносин Європейського союзу з Вашингтоном на в 1990-ті роки є аналіз природи європейського інтеграційного об'єднання, що поки що знаходиться на етапі формування. Останнім часом набули актуальності питання про міжнародний статус та роль ЄС.

З одного боку, це пов'язане з сильними позиціями союзу як економічного блоку та слабкістю у політичному та військовому сенсі. З іншого боку, однією з особливостей сучасної системи міжнародних відносин є диверсифікація поняття безпека, яка включає у себе невійськовий, економічний, етнічний, релігійний, соціальний аспекти, і у Європі це проявляється навіть в більшій мірі, ніж в інших регіонах [69]. Елементи концепції нового світового центру набули поширення серед держав-учасників ЄС. Так, в Повідомленні Європейської Комісії “Порядок денний 2000” проголошувалися наміри зробити ЄС глобальним актором та підкреслювалася важливість економічної компоненти інтеграції: “Взаємозалежність сучасних економік та зростаюча важливість транснаціональних чинників означає, що активна ефективна зовнішня політика не може обмежуватися лише традиційними аспектами міжнародних відносин. Це стосується, зокрема, Союзу, який характеризується сильною економічною складовою”.

У той же час міжнародні події початку 90-х рр.: іракська анексія Кувейту, розпад Югославії та європейська позиція з цього приводу продемонстрували слабкість “невійськового” світового центра. Саме з цим і пов'язують підсилення військового та безпекового виміру у розвитку ЄС: формування механізмів спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а згодом і європейської політики у галузі безпеки та оборони. Проте, незважаючи на проголошені цілі, за останні десятиліття ЄС значно відстав від США у розробці глобалістської ідеології (як вважають вчені, такою ідеологією могла стати концепція “демократичного розширення”, що обговорювалася в ЄС) [53], що було пов'язане з розбіжностями у підходах країн-членів щодо майбутнього європейської інтеграції, не розробленістю військової складової, інституціональною залежністю Західної Європи від США у питаннях безпеки. Причиною визначення трансатлантичного вектору в зовнішній політиці ЄС, як стратегічно важливого, є той факт, що, Союз продовжує залишатися залежним від Сполучених Штатів у військовому плані, що обмежує його як центр сили. Так, деякі американські дослідники, аналізуючи характер об'єднання,

погоджуються з тим, що Європейський Союз є дійсно тією силою, що змінює існуючу століттями традицію балансу сил, але доходять до висновку, що ЄС - економічний центр сили, асоціація торговельних держав, проте не є військовим та гегемоністським за своєю суттю [48, с.148].

Саме сутність природи ЄС робить його вразливим у відносинах з США. Як пише у своїй книжці “Велика шахівниця” Зб. Бжезинський: “Можливо, в певний період дійсно єдиний та могутній Європейський Союз міг би стати глобальним політичним супротивником для Сполучених Штатів. На думку вченого, зближення позиції в межах ЄС можливе лише у тому випадку, якщо Європа набере більш конфедеративного характеру, що представляється неможливим у зв’язку з новими хвилями розширення ЄС. Взагалі, активна підтримка Сполученими Штатами ідеї розширення ЄС на Схід, крім підтримки розширення принципів демократії та ринкової економіки на постсоціалістичний простір, пояснюється ще й великою вигодою для Вашингтона мати справу з розширеним, проте внутрішньо неконсолідованим та політично більш слабким об’єднанням.

Проте, загалом, європейські інтеграційні процеси призвели до зміни у системі трансатлантичних відносин. Якщо протягом десятиліть основними формами співпраці США та Західної Європи виступали НАТО та співпраця на двосторонньому рівні, в 90-ті рр. з переходом інтеграційного об’єднання на якісно новий рівень відбувається піднесення значення відносин саме по лінії США-ЄС.

Саме чинник та ефективність європейської інтеграції: перетворення ЄС в єдиний організм зі спільною валютою, вироблення спільної зовнішньої політики та політики безпеки та, нарешті, розширення зони впливу ЄС, не могли не зачепити геополітичні та гео економічні інтереси інших центрів сили, що призвело до появи “ефекту доміно” [42, с. 22], поширення тенденцій регіонального блокування, причому не тільки в розвинених частинах світу, але й на периферії.

Посилення економічної могутності ЄС означало для Сполучених Штатів втрату важливих геоекономічних позицій та кінець американського домінування: у 90-ті рр. незважаючи на збереження європейської спрямованості економічних пріоритетів ЄС, що пов'язане з розширенням та одночасним поглибленням інтеграції, зросла активність Союзу на інших напрямках. Прикладом можуть слугувати відносини ЄС з країнами Латинської Америки, регіону, який традиційно знаходиться у зоні американських пріоритетів з дня проголошення доктрини Монро у 1823 р. Останні десятиліття позначилися підписанням Європейським Союзом ряду угод про економічне співробітництво з Центральноамериканськими державами (1992), Андським співтовариством націй (1993 р.), Меркосур (1995 р.), Чилі та Мексикою у 1996 та 1997 р. Положення угод, крім лібералізації економічних зв'язків, включали у себе встановлення механізмів політичного діалогу та співробітництва у розвитку [20]. 28-29 червня 1999 р. в Ріо-де-Жанейро відбувся перший самміт глав держав та урядів ЄС та Латинської Америки. Зросла активність Союзу і на азійському напрямку – підписання угоди про співробітництво з країнами АСЕАН, проведення з 1996 р. регулярних Євро-Азійських самітів.

Відповіддю на це стало кардинальне корегування планів Вашингтона. У 1994 р. завершився процес створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА), втілюється в життя проект побудови Зони вільної торгівлі Америк. Активізувалася політика Вашингтона і на азійському напрямку у створеному у 1989 р. Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві (АТЕС): до 2020 р. передбачається введення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі. Суттєві зміни у розвитку інтеграційних об'єднань в постбіполярний період призвели до того, що взаємодія та суперництво між двома блоками буде визначати відтепер ситуацію на світовому ринку, та й, взагалі, значно впливати на систему міжнародних відносин [70].

Таким чином, співробітництво Євросоюзу з США в постбіполярний період між визначається як економічними, так і політичними інтересами:

дотримання спільних принципів демократії і ринкової економіки. Ще одним визначальним фактором тісної кооперації є те, що, європейські держави продовжують залишатися залежними від Сполучених Штатів у військовому плані, що обмежує його як центр сили. Проте, все більшу роль в зовнішній політиці ЄС займає стратегія багатосторонності, активної співпраці з іншими учасниками міжнародної системи, та позиціонування об'єднання як нового майбутнього міжнародного лідера, що в свою чергу не може не зачипати гегемоністські настрої Вашингтону, що, в свою чергу, є причиною появи ще однієї тенденції трансатлантичних відносин – гострих суперечок, торгівельних та валютних воїн, та формуванню навколо себе регіональних об'єднань.

Звичайно, зміна системи міжнародних відносин та економічний розвиток останніх десятиліть визначає тенденції до зростання ролі інтеграційних об'єднань в якості лідерів світового економічного процесу.

Проте, з іншого боку, економічний розвиток неминуче призводить до зіткнення інтересів могутніх акторів, прикладом чого є розвиток трансатлантичних економічних відносин у 90-ті рр.: загострення протиріч на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

1.2. Інституційний вимір співробітництва ЄС та США

Після завершення „холодної війни”, зі зміною балансу сил як в міжнародній системі, так і в рамках трансатлантичної вісі, постало питання про необхідність перегляду відносин ЄС та США. Успіхи Єдиного європейського акту, перспективи утворення економічного та валютного союзу, підсилення наднаціонального компоненту у діяльності Співтовариств та зменшення ролі безпекового виміру у трансатлантичних відносинах потребували адаптації механізмів співробітництва, вірніше їх кардинальної перебудови. Довгі роки центральним елементом відносин Вашингтона та країн Західної Європи виступало НАТО, яке давало змогу як американцям, так і європейцям впливати на політику з обох сторін. Проте ця організація, як форум у питаннях безпеки, не надавала можливостей для діалогу в інших

сферах, таких як торгівля, науково-технічне співробітництво тощо. Цим і пояснюється розширення діалогу Європейського Союзу з США та інституціоналізація відносин, те, що здавалося неможливим протягом попередніх десятиліть. У 90-ті рр. були прийняті три основоположні документи (Трансатлантична декларація, Новий трансатлантичний порядок денний та Декларація про трансатлантичне економічне партнерство), що побудували фундамент співпраці, визначили загальні принципи партнерства та створили механізми зовнішньополітичних консультацій США та ЄС [21].

Пропозиції перегляду правових основ співпраці вперше прозвучали наприкінці 80-х рр., причому по обидва береги Атлантики. Невдовзі після падіння Берлінського муру в грудні 1989 р. Держсекретар США Дж.Бейкер під час візиту до Берліна закликав до активнішої співпраці США та ЄЕС: в американській пропозиції мова йшла про підсилення у договірній формі інституційних та консультативних зв'язків між партнерами [41, с.9]. Перш за все, пропозиція США була спричинена побоюваннями американців з приводу можливої появи в інтеграційному розвитку ЄЕС політичних напрямків та інституцій, що не відповідали б американським інтересам, тому процес європейської інтеграції обов'язково мав супроводжуватися покращенням трансатлантичного діалогу.

До американської пропозиції формалізації стосунків ЄЕС та США схвально поставилися європейці, зокрема, ідею підписання угоди активно лобіював Президент Європейської Комісії Ж.Делор, який наголошував на необхідності встановлення нових рамок партнерства, які б включали в себе блок як політичних, так і економічних питань [53, с. 90]. Активізація Європейської Комісії у стосунках з Вашингтоном пояснюється піднесенням ролі цього інституту в правовому полі ЄЕС згідно з рішеннями Єдиного європейського акту та зростаючою тенденцією до виступів Комісії на міжнародній арені від імені всього Співтовариства.

Двостороння ініціатива закінчилася підписанням 20 листопада 1990 р. Трансатлантичної декларації між США та ЄЕС. У документі містилися

загальні положення про відданість спільним цінностям, принципам та традиціям демократичного врядування, дотримання прав людини та ринкової демократії [62]. Підкреслювалася також необхідність встановлення тісного співробітництва у сфері економіки (лібералізація торгівлі, спільні дії в ОЕСР, політика конкуренції), освіти, науки та культури, відповіді на транснаціональні загрози.

Однак головним здобутком документу стало визначення механізмів регулярних трансатлантичних консультацій:

- консультації на найвищому рівні між президентом Європейської Ради (главою держави або уряду головної держави) та президентом Європейської Комісії, з одного боку, та президентом Сполучених Штатів, з іншого, які мають проводитися два рази на рік;
- консультації два рази на рік між міністрами закордонних справ держав-членів ЄЕС та представниками Комісії, з одного боку, та Державним секретарем США, з іншого боку;
- консультації ad hoc між міністром закордонних справ головної держави чи "трієюю" та Держсекретарем США;
- консультації двічі на рік між Європейською Комісією та Урядом США;
- брифінги з питань Європейського політичного співробітництва, що проводяться головною державою для представників уряду США на міністерському рівні [21].

В Декларації проголошувалася необхідність встановлення постійного діалогу між Європейським Парламентом та Конгресом США.

На думку автора, прийнятий документ мав ряд позитивних моментів. По-перше, формалізація стосунків, проведення регулярних зустрічей на найвищому рівні та на рівні відповідних міністерств приводили до інтенсифікації відносин, відходу від принципу проведення зустрічей ad hoc, що був домінуючим в останні десятиліття. По-друге, співробітництво між США та ЄЕС поширювалося на політичну сферу, що до цього часу відбувалося лише в рамках НАТО та на рівні двосторонніх відносин США

лише з окремими західноєвропейськими країнами. Регулярні консультації приводили до обговорення та вироблення спільних підходів з широкого кола питань, включаючи ООН, нерозповсюдження ядерної зброї, захист прав людини, тероризм.

По-третє, тристоронній формат зустрічей (головуюча в ЄЕС держава, Європейська Комісія та США) ознаменував значну трансформацію американських зовнішньополітичних підходів до ЄЕС як єдиного центра сили та визнання за Комісією права представляти Співтовариства у переговорах з Вашингтоном, оскільки в 70-х-80-х рр. американський уряд віддавав перевагу веденню справ напряду з державами-членами, взявши на озброєння тактику ігнорування Комісії [21]. На початку 90-х рр. тристоронній формат зустрічей чи переговори напряду з Комісією у багатьох випадках виявилися для Вашингтона привабливішими, ніж робота з “трійкою” (держава, що головує в ЄС, головуєчий та держава, що буде головуєвати), адже зміна кожного півроку президента в Раді міністрів вносила дисбаланс у нерозривність проголошеного попередником курсу, а залучення Комісії, яка завдяки своїй централізації була мобільнішою порівняно з “трійкою”, надавало більше можливостей до компромісів [25].

Внесок Трансатлантичної декларації в інтенсифікацію зв'язків між США та ЄЕС був значний, але вже наступні декілька років продемонстрували необхідність внесення нових поправок до інституційних основ співробітництва. По-перше, існуючі механізми зустрічей щопівроку на міністерському рівні та на рівні голів держав та урядів не відповідали реаліям сьогодення: міжнародні події, як, наприклад, криза на Балканах, вимагали переведення співробітництва на рівень щоденного обміну інформацією між окремими підрозділами міністерств США, країн-членів та директоратів Європейської Комісії. По-друге, на думку науковців, Декларації бракувало визначення політичних напрямків співробітництва, оскільки підписана в 1990 р. Декларація просто не могла врахувати ті швидкі перетворення в системі міжнародних відносин та Співтовариствах, зокрема (ратифікація

Маастрихтської угоди та створення Європейського Союзу, формування другої та третьої опор ЄС – спільної зовнішньої політики та політики безпеки та співробітництва у галузі юстиції та внутрішніх справ) [24].

В результаті під час Берлінського самміту ЄС – США у липні 1994 р. президентом США Б.Клінтоном, канцлером Німеччини Г.Колем та президентом Єврокомісії Ж.Делором з метою координації політики США та ЄС у період між саммітами було прийнято рішення про утворення трьох “робочих груп”. Для уникнення надмірної бюрократизації та враховуючи занепокоєння Франції можливим втручанням Вашингтона у європейські справи, було погоджено, що робочі групи будуть мати обмежені мандати підготовки порядку денного для наступних саммітів [18].

Перша група мала займатися питаннями боротьби з міжнародною злочинністю, включаючи нелегальну міграцію, торгівлю наркотиками, контрабанду ядерних матеріалів та відмивання грошей. На її створенні особливо наполягала Німеччина, беручи до уваги її побоювання з приводу загроз зі східного кордону. Робота другої робочої групи мала бути присвячена питанням зовнішньої та безпекової політики, передусім поліпшення координації гуманітарної допомоги країнам, що розвиваються, удосконаленню консультацій між дипломатичними представництвами США та ЄС у країнах “третього світу” з метою раннього попередження криз, на кшталт подій у Боснії, та надання гуманітарної допомоги.

Третя група мала виробити спільні підходи до країн Центральної та Східної Європи, зосередившись, головним чином, на узгодженні європейських та американських програм технічної допомоги у ринкових перетвореннях у цих країнах. Проте, треба зазначити, що діяльність робочих груп, в цілому, виявилася невдалою з причини відсутності політичної підтримки та внутрішній слабкості трьохкомпонентної структури Європейського Союзу. Трансатлантичне партнерство не могло розвиватися, доки нерозвиненим залишалося співробітництво з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки та юстиції і внутрішніх справ усередині самого Союзу. Робота перших

двох груп ускладнювалася неможливістю країн-членів домовитися з приводу передачі та обміну інформацією та побоюваннями щодо можливої втрати своїх компетенцій, що призвело до звинувачень на адресу Європейської Комісії у перехопленні ініціатив у рамках другої та третьої опор (згідно з положеннями Маастрихтської угоди в них домінує міждержавний, а не наднаціональний підхід у прийнятті рішень) [33]. До того ж, деякі країни, передусім Франція, не бажали надання Вашингтону права голосу у розвитку новітньої європейської ініціативи стосовно спільної зовнішньої політики.

Треба зазначити, що найуспішнішою була діяльність групи з проблем Центральної та Східної Європи: були визначені механізми координації спільних позицій в міжнародних організаціях (Світовому банку, МВФ, ЄБРР). Робоча група визначила сфери потенційної співпраці у питаннях підтримки країн регіону в економічній та політичній інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, проте не змогла виробити конкретні рекомендації до порядку денного Вашингтонського самміту ЄС – США у червні 1995 р. Три робочі групи були пробним кроком до надання двостороннім відносинам більшої структурованості. Досвід груп підсилив упевненість у необхідності включення чисельних напрямків співробітництва в єдину систему та переходу від механізмів спільних консультації до спільних дій. Таким кроком стало прийняття 3 грудня 1995 р. на самміті ЄС – США в Мадриді Нового трансатлантичного порядку денного.

Підписання нового документа було відображенням незадоволеності обох сторін тим, як розвивалися трансатлантичні стосунки у середині 90-х рр. З європейської точки зору, ряд зовнішньополітичних акцій Сполучених Штатів свідчив про відхід від європейських справ та зменшення зацікавленості у виробленні спільних позицій [25]. У такому ракурсі розглядалися ініціативи Вашингтону в Азії (створення АТЕС) та Латинській Америці (проекти Північноамериканської зони вільної торгівлі та Зони вільної торгівлі Америк), підсилення ізоляціоністських тенденцій в Конгресі після виборів 1994 р., розбіжності між партнерами з приводу Боснії та НАТО. Існували і протиріччя

в економічних стосунках: падіння долара, погрози США застосувати проти ЄС санкції через режим торгівлі бананами, рятівний пакет заходів для Мексики, введений МВФ під тиском Вашингтона у відповідь на кризу песо [20].

Проте і в самому Союзі на той момент були серйозні проблеми: демонстрацією слабкості спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС стала неможливість ефективно відповісти на кризу у Боснії. Тому прийняття Нового трансатлантичного порядку денного мало, на думку ЄС, підсилити потенціал спільних зовнішньополітичних кроків ЄС та підкреслити глобальну природу його дій та намірів. Згідно з Повідомленням Європейської Комісії Раді міністрів ЄС “Європа та США: шлях вперед” були внесені пропозиції щодо необхідності поширення двосторонніх відносин з Вашингтоном шляхом включенням до них механізмів спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС [6]. Крім того, підписання нового документа мало завершитися до того, як у 1996 р. в Туріні розпочнеться нова Міжурядова конференція по внесенню змін до установчих договорів ЄС. Тому США та ЄС відмовилися від розробки зобов’язуючого для обох сторін договору та погодилися на підписання чергової трансатлантичної декларації.

Зі свого боку, в самих Сполучених Штатах назріла впевненість у необхідності підписання нового пакету документів, де були б визначені сфери співробітництва та механізми спільних консультацій та дій для досягнення проголошених ще Трансатлантичною декларацією загальних цілей, оскільки з втратою НАТО позицій центральної інституції у підтриманні спільних інтересів необхідно було переглянути структури трансатлантичного співробітництва, що закладалася ще під час “холодної війни” [43, с. 6].

На саміті Європейського Союзу та США в Мадриді у грудні 1995 р., крім Нового трансатлантичного порядку денного (НТПД), який проголошував бажання сторін перейти від механізмів консультацій до спільних дій, було прийнято інший, більш деталізований документ – Спільний план дій США та ЄС, який встановлював 150 довгострокових цілей двосторонньої співпраці.

Згідно з положеннями Порядку денного та Спільного плану дій встановлювалися чотири напрямки співробітництва [25]:

1. Сприяння миру та стабільності, демократії та розвитку у світі: основними напрямками співпраці визначалися:
 - сприяння демократичним та економічним перетворенням у країнах Центральної та Східної Європи та колишнього Радянського Союзу, підтримання регулярних контактів між посольствами США та делегаціями Єврокомісії в цих країнах для координування програм технічної та фінансової допомоги;
 - імплементація Дейтонських угод та координація фінансової допомоги у реконструкції в колишній Югославії;
 - проведення спільних дій в процесі близькосхідного врегулювання – підтримка палестинського самоврядування та економічного розвитку регіону, укладання угод про вільну торгівлю ЄС з Ізраїлем, Йорданією, Палестинською автономією, координація програм допомоги США-ЄС;
 - вироблення спільних підходів до гуманітарної допомоги та кризової дипломатії – створення Консультативної групи з питань співробітництва у сприянні розвитку та наданні гуманітарної допомоги (Брюссель, Вашингтон) для обміну інформацією та координацією політик, спільна робота в міжнародних гуманітарних інституціях (Офіс Верховного Комісара ООН у справах біженців, Світова продовольча програма, департамент ООН з гуманітарних проблем), проведення регулярних зустрічей між посольствами США та представництвами Єврокомісії в країнах, що розвиваються, для покращення програм гуманітарної допомоги.
2. Відповіді на глобальні виклики - боротьба з міжнародною злочинністю, торгівлею наркотиками, ядерними матеріалами та тероризмом. Передбачалася координація дій уряду США та створеного у липні 1995 р. Європолу. Особлива увага мала бути приділена проведенню спільних дій

у вирішенні гуманітарних проблем - справи біженців та переміщених осіб, захист навколишнього середовища.

3. Внесок у розширення світової торгівлі та встановлення тісних економічних зв'язків, що включало в себе побудову Трансатлантичного ринку, зменшення бар'єрів для вільного переміщення товарів, послуг та капіталу через Атлантику, виконання домовленостей Уругвайського раунду ГАТТ, підсилення міжнародної інвестиційної лібералізації та скорочення технічних та нетарифних бар'єрів.
4. Побудова мостів через Атлантику - поглиблення трансатлантичних культурних, наукових та освітніх зв'язків, збільшення кількості програм обміну, співробітництво у спільних наукових та технологічних проектах.

Треба відмітити, що, ці два документи не були договорами (скоріше їх можна вважати “джентльменськими угодами”), мали необов’язкову силу, тому не потребували ратифікації. Проте їх важливість від цього не зменшилася. Новий порядок денний та Спільний план дій відображали зміни у статусі ЄС після Маастрихтських договорів: набуття більшої компетенції Союзу в економічних та політичних питаннях, курс, спрямований на побудову спільної зовнішньої політики та політики безпеки. У той же час документи, визначаючи широке коло проектів зі співробітництва, в певній мірі спонукали ЄС до набуття більшої глобальної відповідальності [49, с.49].

Підписані в 1995 р. документи суттєво відрізнялися від попередніх декларацій. По-перше, з їх підписанням значно зріс рівень взаємних зобов’язань між США та ЄС. Якщо до 1990 р. характерними для взаємовідносин були консультації ad hoc, а протягом 1990-1995 р. інституційний механізм поступово набував більшої структурованості, то прийняття Нового трансатлантичного порядку денного означало перехід від інформування та консультацій між країнами до координації та спільних дій.

З іншого боку, уважний аналіз документів дозволяє зробити висновок про певну невизначеність у проголошених напрямках дій. Так, попри чітко встановлені цілі, шляхи їх втілення в життя залишалися нерозкритими.

Частково це пов'язано з розбіжностями ЄС та США у певних питаннях. Прикладом може слугувати неможливість вироблення спільних підходів щодо Куби: у Спільному плані дій сторони лише риторично заявляли про “сприяння демократії, економічним реформам та дотриманню прав людини на Кубі” [66, с. 23]. Деякі проблеми, такі як валютні питання, сільське господарство, взагалі залишилися поза увагою. Невключення “гострих кутів” до плану дій, на нашу думку, було спричинене побоюваннями можливої загрози невиконання всього документа. Проаналізувавши все вищенаведене, можна зробити висновок про те, що документ є скоріше планом координації політик та співпраці, аніж спільних дій.

Ще однією відмінністю документу було значне розширення рамок співробітництва, обговорення, крім регіональних, глобальних питань, що виходили за рамки трансатлантичної співпраці: нерозповсюдження ядерної зброї, допомога у розвитку, гуманітарна допомога, організована злочинність. Крім питань, що традиційно знаходилися у центрі уваги у 90-ті рр. (ситуація в колишній Югославії та Центральній та Східній Європі, СНД, Росія), до документа були включені й інші регіони - Центральна Америка, Карибський басейн, Південно-Східна Азія, Ріг Африки та Близький Схід.

Іншою особливістю порядку денного та плану дій була багатоструктурність співробітництва, яке мало проводитися не лише на офіційному рівні. Обговорення питань охорони навколишнього середовища, соціальної політики, охорони здоров'я, співробітництва в науковій та технологічній сферах, культурних та освітніх контактів призводили до залучення до трансатлантичного діалогу ділових кіл, науковців та суспільства, взагалі.

В рамках цього напрямку передбачалося встановлення неформальних форумів, що об'єднали б суспільства ЄС та США - Трансатлантичний діалог у сфері охорони навколишнього середовища, Трансатлантичний діалог споживачів. Особливе значення приділялося створенню Трансатлантичного діалогу ділових кіл, спільної ініціативи міністра торгівлі США Р. Брауна,

комісара Л.Брітена та ділових кіл США та ЄС, що було спробою вилучити вплив політичних суперечностей на трансатлантичні торговельні відносини [67, с. 69]. У 1999 р. під час 50-ої зустрічі делегацій Європейського Парламенту та Палати представників США було започатковано “Трансатлантичний законодавчий діалог”, який передбачав постійну координацію завдяки додатковим зустрічам та відео конференціям [6, с.14]. Проте діяльність цього форуму виявилася невдалою, головним чином через рішення, що приймалися Конгресом США - екстериторіальне законодавство, відмова США від ратифікації міжнародних багатосторонніх документів, зокрема Кіотського протоколу та Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Для розуміння особливостей інституційних рамок співробітництва на рівні США-ЄС важливу роль відіграє врахування внутрішньополітичних чинників та механізмів прийняття зовнішньополітичних рішень, оскільки природа двох акторів різна за своєю суттю. Очевидною є відмінність внутрішнього устрою держави та міждержавного об’єднання, внутрішньої консолідації та мобільності, а звідси і можливостей та ефективності впливу на міжнародну систему. Так, деякі дослідники зазначають, що природа могутності США ставить їх на вищий рівень порівняно з ЄС [67]. Незважаючи на полемічність заяви, можна погодитися з тим, що Сполучені Штати залишаються силою з якісно іншою природою порівняно з Європейським Союзом.

В процесі дослідження суб’єктності ЄС неможливим є застосування критеріїв, традиційно притаманних державам. ЄС набув ознак суб’єктності у міжнародних відносинах та міжнародному праві, хоча завдяки формальному статусу міждержавної організації він може діяти лише в межах окремих юридично встановлених державами-членами компетенцій [70, с.17]. В той же час ЄС – безпрецедентне об’єднання в історії міжнародних відносин, і саме це повинно братися до уваги в процесі дослідження трансатлантичних відносин. З одного боку, ЄС не є міждержавною організацією у класичному розумінні,

оскільки в певних сферах національний суверенітет передається наднаціональним органам, що надає об'єднанню необхідний ступень автономії від держав-членів. З іншого боку, неправильним було б перебільшення наднаціональності в діяльності ЄС. На сьогоднішній день ЄС не є наднаціональним союзом держав, оскільки крім елементів федералізму та наднаціональності, суттєвим залишається вплив міждержавного підходу до функціонування Союзу.

Аналіз трансатлантичних відносин свідчить про об'єктивну складність для європейців приймати стратегічні рішення, особливо у кризових ситуаціях. На відміну від Сполучених Штатів, силовий потенціал Європейського Союзу не є централізованим, а розподіляється між Брюсселем та країнами-членами. Незважаючи на піднесення ролі наднаціональних органів (Європейської Комісії та Європейського Парламенту), основні рішення приймаються поки що на національній основі [40]. Так, вразливою ланкою для консолідації об'єднання залишаються друга та третя опора. Міждержавний підхід у механізмах прийняття рішень послаблює можливості формування спільних позицій. В цьому плані, централізована система прийняття рішень в США значно виграє: її ефективність набагато вища, порівняно з брюссельською.

Значний прогрес європейської інтеграції у 90-ті рр., формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки, успіхи економічного та валютного союзу, не усунули, проте, розбіжностей щодо майбутнього об'єднання, незмінною залишається недостатня консолідація держав-членів, що робить Союз уразливим у стосунках зі США. Недоліки та слабкі сторони механізму прийняття рішень, відсутність єдності у визначенні шляхів та кінцевої мети інтеграції роблять американське втручання більш ефективним. У цьому плані розширення кількості членів ЄС є вигідним для Вашингтона, так як підсилює його шанси впливати на прийняття рішень зсередини.

Інституційна реформа та еволюція механізму прийняття рішень в ЄС мають суперечливі наслідки для американської зовнішньої політики. Так, з тактичної точки зору, консолідація ЄС та піднесення ролі наднаціональних

органів, передусім Комісії, є вигідним для США. Європейська Комісія, на відміну від Ради міністрів ЄС, є більш схильною до діалогу та меншою мірою відображає націоналістичні погляди окремих країн-членів. Прикладом може слугувати розроблений Європейською Комісією у співпраці з американським урядом проект Нового трансатлантичного ринку, який передбачав побудову трансатлантичної зони вільної торгівлі (ТАФТА) [2]. Проте цей проект, зустрівши різкий опір з боку окремих держав, передусім Франції, був відхилений Радою міністрів та замінений менш амбіційним Трансатлантичним економічним партнерством.

У той же час, зі стратегічної точки зору, консолідація ЄС має серйозні наслідки для американських національних інтересів та загрожує зміні балансу сил у системі міжнародних відносин. Тому важливим для Вашингтона залишається можливість впливу на об'єднання через використання механізмів двостороннього співробітництва з країнами-членами ЄС.

Враховуючи все наведене вище, можна зробити висновок, що, в постбіполярний період трансатлантичні відносини між ЄС та США почали розвиватися більш інтенсивно та з більшою кількістю суперечок, ніж в попередні десятиліття, оскільки важким виявилось пристосування як США, так і ЄС до зміни балансу сил та поглиблення європейських інтеграційних процесів. В той же час, не варто перебільшувати роль конфліктних проявів у відносинах США та Західною Європою, враховуючи незмінність спільних основоположних інтересів союзників та спільність історичної спадщини, культури та цінностей західної демократії.

1.3 Торговельно-економічне співробітництво ЄС та США

Економічне співробітництво є традиційним для США та ЄС, проте, зміни у міжнародній системі в 90-ті рр., а саме завершення „холодної війни”, відхід на другий план проблем європейської безпеки та загрози широкомасштабного збройного конфлікту між двома блоками, мали безпосередній вплив як на стан співробітництва в рамках ЄС, так і на розвиток економічних відносин з США.

Зменшення військового та ідеологічного чинників призвели до звільнення трансатлантичних економічних відносин від самообмежень часів “холодної війни”. Слушною видається позиція ряду західних дослідників, які вважають, що постбіполярний період характеризується зростанням ролі економічної політики у відносинах США та Західної Європи, адже саме відсутність радянського чинника зменшила необхідність уникнення розбіжностей та протиріч у Західному блоці, що, в свою чергу, призвело до загострення конкуренції у торговельно-економічних відносинах, зокрема, зростання кількості торгових війн [37].

В останнє десятиліття відбулися і значні зміни в міжнародній економічній системі. Так, з одного боку, світові інтеграційні процеси розширюють характер відносин між ЄС та США, перетворюючи їх у взаємодію потужних міжнародних акторів. З іншого боку, в умовах гострої конкуренції, держави все частіше переносять свої політичні суперечності та інтереси в економічну площину.

Треба зазначити, що як США, так і ЄС на сьогоднішній день знаходяться в процесі пристосування до нової ролі в світовому господарстві. Поглиблення європейської інтеграції, побудова економічного та валютного союзу, введення спільної валюти об’єктивно підносять роль об’єднання в міжнародній економічній системі, що, в свою чергу, призводить до перерозподілу сил у стосунках із Вашингтоном [37].

В той же час, останні розширення ЄС обумовили істотні зміни в структурі та механізмі економічної діяльності Союзу. Слід зазначити, що кожна хвиля розширення мала свою ціну – збільшувалася територія, чисельність населення та сукупний економічний потенціал Євросоюзу, але водночас – зменшувалися економічні показники в розрахунку на душу населення, з’явилися нові проблеми, пов’язані з великим розривом в економічному розвитку між „старими” та „новими” членами об’єднання, зростанням безробіття, загостренням конкуренції між виробниками на внутрішньому ринку [37]. Треба зазначити, що економічні проблеми, які з’явилися всередині

європейського угруповання останнім часом, не могли не позначитися на економічних стосунках з іншими країнами.

Все зростаючі розбіжності між США та ЄС та брак зусиль зі зміцнення двосторонніх економічних зв'язків ускладнюють, в результаті, ефективність спільного керування світовою економікою та мінімізацію негативних наслідків глобалізації. Так, за твердженням колишнього Комісара ЄС з торгівлі, а на сьогоднішній день – Генерального директора СОТ П.Ламі, саме розбіжності між США та ЄС під час конференції міністрів СОТ в листопаді-грудні 1999 р. в м. Сіетл (США) унеможливили прийняття рішення про початок чергового раунду багатосторонніх переговорів щодо подальшої лібералізації торгівлі товарами та послугами [20]. Зрозуміло, виклики, що постають перед США та ЄС в світовій економіці, мають менший політичний зміст, ніж безпосередні загрози їхній безпеці у вигляді збройних конфліктів, розповсюдження зброї масового знищення чи тероризму, проте, саме економічне співробітництво визначає, на сьогоднішній день, стабільність трансатлантичних відносин, а, отже, і стабільність міжнародної системи, загалом.

Відносини між двома центрами сили знаходяться, у визначальній мірі, під впливом транснаціоналізації світової економіки, що призводить до посилення взаємозалежності як на двосторонньому рівні, так і на рівні багатосторонніх ініціатив та інституцій.

Першим та найбільш показовим індикатором взаємозалежності економік США та ЄС є торговельно-економічне партнерство. Двостороння торгівля США та ЄС представляє собою унікальне за розмірами та якістю торговельне партнерство у світі, що може бути порівняне лише із торгівлею США та Канади (якщо частка ЄС у торговельному балансі США становить 19.6%, частка Канади – 19.5%). В 2005 р. експорт товарів з ЄС до США становив 251657 млрд. євро (23.7% загального експорту ЄС), імпорт з США – 163057 млрд. євро (13.86% загального імпорту ЄС) [20]. В 2004 р. показники США та ЄС разом склали близько 37% світової торгівлі товарами та 45 % світової торгівлі послугами [37].

Переваги торгівлі з ЄС відносно пов'язані не стільки з кількісними, скільки з якісними показниками. Основну частку двосторонньої торгівлі становить високотехнологічна продукція: продукція машинобудівної промисловості, транспорт, хімічна та фармацевтична промисловість, де високими є показники взаємних інвестицій, взаємопроникнення та злиття компаній. Перевагою є і подібність нормативно-правової бази та культури ведення бізнесу в ЄС і США.

Другим індикатором взаємозалежності економік США та ЄС є взаємопроникнення та власність на ринках партнера, що має значний позитивний ефект на національній економіці, оскільки призводить, в тому числі, у до утворення додаткових робочих місць (за оцінками Європейської Комісії – близько 12 -14 млн. робочих місць [10]).

Третім індикатором посилення взаємозалежності США та ЄС є показники взаємних інвестицій. Саме співвідношення взаємної міграції капіталів в більшій мірі відображає якість трансатлантичного економічного партнерства, оскільки ця особливість відрізняє його від відносин ЄС та США з іншими партнерами. На відміну від інших країн світу ЄС і США в 90-ті рр. були одночасно і крупними інвесторами, і ринками іноземного капіталу. Рівень потоків закордонних прямих інвестицій між США та ЄС значно перевищує показники взаємної торгівлі: в 2003 р. загальний обсяг двосторонніх прямих інвестицій досягнув рекордної позначки у 1,5 трлн. євро (європейські інвестиції в США - 889 млрд. євро, американські в ЄС – 650 млрд. євро) [10].

Сучасна тенденція глобалізації світової економіки призводить до концентрації капіталу та підсилює процеси злиття компаній у великі транснаціональні корпорації. Протягом останніх десятиліть активно відбувається об'єднання європейських та американських компаній. Як приклад можна навести поєднання британською нафтовою компанією “Брітіш петроліум” американської компанії “Амоко”, німецьким автомобільним концерном “Даймлер-Бенц” – американської компанії “Крайслер” та утворення одного з провідних автомобільних гігантів “Даймлер-Крайслер. [10]. Все це є

свідченням експансії європейського капіталу на американському ринку. В цей же період активну політику проникнення на європейські ринки проводять і американські компанії, наприклад, продаж підрозділу з виробництва легкових автомобілів шведської компанії “Вольво” американському “Форду”, Загалом, щорічне виробництво американських та європейських філіалів ТНК на території США та ЄС сягає 1.3 трлн. дол. США [10].

Як вже зазначалося, інтенсифікація двосторонніх економічних відносин між США та ЄС приходить на початок 90-х рр. та пов’язана з підписанням Трансатлантичної декларації в 1990 р. та утворенням постійних механізмів консультацій. В цей же час всередині Європейської Комісії та адміністрації Б.Клінтона народжується ідея про утворення трансатлантичної зони вільної торгівлі (ТАФТА), що пов’язане як зі зміною підходів США до участі у подібних проектах, так і загальною лібералізацією торгівлі внаслідок успішно завершеного Уругвайського раунду та прийнятого рішення про утворення СОТ.

Однак проект зони вільної торгівлі зустрів неоднозначну реакцію як в самому ЄС, так і в у світі, в цілому. Рішуче виступили окремі країни-члени, передусім Франція, висловлюючи побоювання, що утворення такої зони із США призведе до негативних наслідків для самого об’єднання, в першу чергу, для спільної сільськогосподарської політики ЄС. Висловлювалися і занепокоєння щодо можливих проблем для світової торгівлі та ризиків для всієї системи СОТ. Дійсно, утворення зони вільної торгівлі між найрозвинутішими ринками у світі могло б призвести до дискримінації інших учасників системи, передусім, країн, що розвиваються, та загальмувати можливість подальшої багатосторонньої лібералізації торгівлі.

У грудні 1995 р. ідея ТАФТА знайшла своє продовження у дещо зміненому варіанті у Новому трансатлантичному порядку денному ЄС-США, підписаному на Мадридському саміті ЄС-США. В документі, зокрема, проголошувалося, що США та ЄС “несуть спільну відповідальність за посилення багатосторонньої системи та підтримку СОТ на шляху відкриття

ринків для торгівлі та інвестицій, проте розглянуть проект щодо утворення Нового трансатлантичного ринку” [14]. Безумовно, мова йшла не про спільний ринок, а про зону вільної торгівлі: частково скорочення, частково усунення бар’єрів на шляху товарів, послуг та капіталів. Крім того, проект передбачав інтенсифікацію трансатлантичних економічних зв’язків як на двосторонньому рівні (встановлення регулярного діалогу, механізми врегулювання спірних питань, усунення технічних бар’єрів в торгівлі, питання сільського господарства, конкуренції, захисту інтелектуальної власності), так і в рамках багатосторонніх форумів, передусім СОТ.

Ініціатива щодо утворення Нового трансатлантичного ринку залишилася на рівні декларацій та не була оформлена у вигляді окремої угоди через неготовність сторін, проте ряд секторальних угод між сторонами було підписано: в 1997 р. було підписано угоду щодо співпраці у митній сфері та взаємодопомогу у митних справах [1], в 1999 р. – Угоду про взаємне визнання, яка розповсюджувалася на такі сектори, як телекомунікаційне обладнання, медичне обладнання та фармацевтична продукція. Так, за оцінками експертів, з підписанням угоди приватні структури з обох сторін почали заощаджувати близько 1 млрд. дол. щорічно [1].

Позитивним кроком для трансатлантичних економічних відносин стало започаткування у 1995 р. Трансатлантичного діалогу бізнесових кіл – неформального форуму представників великого та середнього бізнесу, завданням якого є підготовка пропозицій для функціонерів ЄС та США. В рамках форуму утворено 15 консультаційних груп, які досліджують питання торгівлі, податкових систем, усунення бар’єрів у трансатлантичній торгівлі та інвестиціях в таких сферах як стандартизація, інтелектуальна власність, митні процедури тощо.

У 1998 р. Європейська Комісія вирішила інтенсифікувати переговори щодо підписання угоди із США про побудову Нового Трансатлантичного ринку, підготувавши у березні 1998 р. напередодні саміту ЄС-США Повідомлення для Ради міністрів та Європейського Парламенту, в якому,

зокрема, ставилися такі амбітні цілі, як часткове поширення принципів внутрішнього ринку ЄС на трансатлантичні відносини, усунення регуляторних бар'єрів у торгівлі товарами, до 2010 р. усунення всіх промислових тарифів, створення зони вільної торгівлі послугами. Передбачалося, що впровадження проекту призведе до заощаджень 150 млрд. євро щорічно протягом перших 5 років лише для ЄС [3, с.7].

Проте проект зустрів різкий опір з боку Франції. Ініціатива була розцінена як триумф теорії вільного ринку за рахунок політики європейської інтеграції, а її автор, Єврокомісар з питань торгівлі Л.Бріттен був звинувачений у проведенні переговорів із США без отримання належного мандату. Франція наклала вето на цю ініціативу, яка відразу ж була знята з порядку денного саміту ЄС-США в травні 1998 р.

В результаті 18 травня 1998 р. у Лондоні на саміті ЄС – США сторони прийняли спільну заяву про необхідність розробки проекту Трансатлантичного економічного партнерства, який би замінив проект Нового трансатлантичного ринку. За змістом цей документ є менш амбітним, ніж попередній, в нього не були включені питання про сільське господарство, аудіовізуальну продукцію [2]. На сьогоднішній день Трансатлантичне економічне партнерство – ефективний інструмент для полегшення торгівлі та інвестицій, форум для полегшення співпраці сторін на міжнародній арені, проте з відмовою від проекту побудови Трансатлантичної зони вільної торгівлі остаточно визначено домінування у трансатлантичних відносинах багатостороннього підходу до світової лібералізації торгівлі: основні ініціативи щодо усунення бар'єрів мають вирішуватися в рамках СОТ, а не на двосторонньому рівні.

Проте, за частую, розбіжності в питанні компетенції Союзу та країн-членів іноді гальмують спільні трансатлантичні економічні проекти та роблять об'єднання уразливішим у стосунках із Вашингтоном. Сполученим Штатам як державі значно легше розвивати та формулювати свою економічну та валютну політику, а отже і бути мобільнішим у прийнятті рішень на міжнародних переговорах.

В 2002 р. ЄС та США в продовження Трансатлантичного економічного партнерства ухвалили Позитивний економічний порядок денний та прийняття Плану дій (Дорожньої карти), спрямованого на встановлення механізмів врегулювання спірних питань, усунення технічних бар'єрів в торгівлі, захист інтелектуальної власності, започаткування регулярного діалогу щодо питання фінансових ринків, співпраці у галузі інформаційних та комунікаційних технологій (рішення про координацію двох проектів – супутникової навігаційної системи ЄС “Галілео” та американської системи GPS) [5].

Проте, трансатлантичне економічне партнерство не позбавлене, безумовно, конфліктних проявів. Так, і в США, і в ЄС щорічно публікуються аналітичні документи щодо бар'єрів у торгівлі, що ускладнюють торгівлю з іншими партнерами, де ключова роль відводиться саме трансатлантичним торговельним відносинам. Так, Європейська Комісія питанням торгівлі із США щороку присвячує окрему доповідь.

Претензії США щодо ЄС сформульовані у доповіді “Бар'єри у зовнішній торгівлі”, підготовленій офісом Торгового представника США при СОТ, та стосуються таких напрямків: обмеження доступу американських компаній на ринки ЄС (зокрема, фармацевтичних компаній), спільна сільськогосподарська політика ЄС, митна політика ЄС, захист прав інтелектуальної власності, вимоги щодо стандартів та сертифікації, інвестиційна політика та торгівля послугами [5].

Постійні суперечності викликає спільна сільськогосподарська політика ЄС та експортне субсидування сільськогосподарської продукції, в той час як США часто і самі звертаються до подібних заходів з метою захисту власного товаровиробника. Ще одним суперечливим питанням постають стандарти харчової продукції, розбіжності між якими викликані різними системами стандартизації в ЄС та США (славнозвісне використання в США гормонів при вирощуванні тварин та ембарго ЄС на поставку із США генетично модифікованих продуктів).

З свого боку, ЄС вже близько 20 років поспіль готує щорічні доповіді “Бар’єри, запроваджені США, на шляху торгівлі та інвестицій”. Основні претензії ЄС щодо США є наступними: екстериторіальність американського законодавства, односторонність США, тарифні та інші митні бар’єри, субсидування та урядова підтримка тощо [17, с.2]. Цікавим, як можна побачити, є той факт, що в доповідях обох сторін в більшості випадків мова йде про фактично однакові прояви бар’єрів, що заважають торговельним відносинам: процедури стандартизації та сертифікації, протекціонізм, субсидування окремих секторів національних економік, питання захисту інтелектуальної власності, бар’єри у торгівлі послугами та інвестиціях.

У деяких випадках сторони навіть звертаються до вирішення спорів у СОТ, як то щодо питань європейського ембарго на поставки м’яса із США, оскільки для вирощування тварин використовуються гормони. Загалом, економічні спори двох країн стосуються лише всього 1%-2% від загального обсягу торгівлі [6], проте наносить відбиток на всю систему міжнародних економічних відносин, як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні.

Але, головним викликом, що постав перед трансатлантичними економічними відносинами в 90-ті рр., став розвиток економічної інтеграції в ЄС, а насамперед, побудова економічного та валютного союзу (ЕВС) та введення єдиної європейської валюти. Перехід до економічного та валютного союзу є однією з найважливіших подій в міжнародній економічній системі після розвалу Бреттон-Вудської системи на початку 70-х рр. Запровадження євро (з 1 січня 1999 р. в безготівковій, а з 2002 р. у готівковій формі) має серйозні наслідки як на регіональному, так і на глобальному рівні, що спричиняє як зростання економічної ваги ЄС та реформування трансатлантичних економічних відносин, так і поліпшення системи міжнародних валютно-фінансових відносин, загалом [41].

Важливим є той факт, що Євро стало каталізатором потужних ринкових змін: створюються передумови для посилення ефективності європейської економічної моделі шляхом проведення структурних внутрішніх реформ та

збільшення інвестицій [6]. З єдиною валютою об'єднання стало менш чутливим до зовнішніх чинників, що, в свою чергу, означає більшу незалежність від макроекономічних коливань. Введення євро спричиняє і позитивні зміни в міжнародному економічному середовищі, з чим і пов'язана одноголосна підтримка євро американськими транснаціональними корпораціями. Все це створює підвалини для піднесення компетенції ЄС та врівноваження трансатлантичних економічних відносин.

Головним наслідком валютної інтеграції ЄС на міжнародному просторі стала трансформація долароцентристської міжнародної валютної системи. Хоча науковці сходяться на тому, що цей процес не пов'язаний лише із введенням євро, а поступово розвивається з часу змушеної відмови від принципів післявоєнної Бреттон-Вудської системи та внаслідок лібералізації ринків капіталу [14], проте, саме єдина європейська валюта створює умови для переходу до біполярної міжнародної валютної системи.

Проте, попри заяви політиків про європейський виклик позиціям долару США, на думку автора, використання євро, як альтернативної долару резервної валюти, призведе до стабілізації міжнародних валютно-кредитних відносин, що, врешті решт, має відповідати інтересам як всієї міжнародної спільноти загалом, так і самих Сполучених Штатів.

Економічна та валютна інтеграція ЄС спричинила великі наслідки для розвитку трансатлантичних відносин.

Так, наприклад, введення євро має забезпечити політичну консолідацію об'єднання, адже саме єдина валюта виступає інструментом для подальшої політичної інтеграції в Європейському співтоваристві. Крім того, не слід забувати той факт, що від ефективності економічної інтеграції ЄС залежить і ефективність реформування регіону Центральної та Східної Європи в цілому. Саме такий геополітичний вимір єдиної європейської валюти є дуже важливим фактором для Сполучених Штатів. З цим і пов'язаний і той факт, що, попри дискусії в академічних колах, офіційний Вашингтон ніколи відкрито не виступав проти валютної інтеграції ЄС, а у промовах американських високих

посадовців заявлялися думки про підтримку валютної інтеграції ЄС заклади політичної та економічної стабілізації континенту [14, с.37].

В той же час, наведені вище геополітичні вигоди від економічної та валютної інтеграції ЄС, на нашу думку, не врятують трансатлантичні відносини від майбутніх протиріч. Дійсно, з одного боку, зміни, що відбулися в системі міжнародних валютно-фінансових відносин після запровадження Євро, змусять ЄС переглянути свою роль у світовій політиці, що, в свою чергу, поступово призведе до врівноваження асиметричних стосунків із Вашингтоном та більшої свободи дій на міжнародній арені. Так, в американських політичних колах поширеною є думка про те, що проект Європейського Валютного Союзу суперечить національним інтересам США, особливо якщо призведе до повного політичного об'єднання країн Європи, а це відповідає інтересам США.

Ще одним негативним наслідком появи єдиної європейської валюти для Вашингтона може бути той факт, що з переходом до біполярної моделі міжнародних валютно-кредитних відносин, буде обмежена свобода дії у макроекономічних питаннях самих Сполучених Штатів, адже в умовах валютного протистояння міжнародна спільнота буде менш стриманою в оцінці помилок американської адміністрації [57]. В майбутньому подібні помилки призведуть до переорієнтації ринку та відходу від доларових заощаджень. Отже, якщо раніше долар був основою системи, і США могли собі дозволити досить неврівноважену валютну політику, відтепер Сполучені Штати будуть змушені грати за загальними правилами, відчуваючи на собі такий же конкурентний тиск, як і інші учасники системи.

Проте, на думку автора, суспільству не слід очікувати, що у найближчому майбутньому євро зможе похитнути позиції долара як міжнародного резервного активу. По-перше, враховуючи проблеми внутрішнього пристосування об'єднання до нових змін, різні підходи країн-членів щодо майбутнього ЕВС та політичного союзу, щонайменше в наступні десятиліття ЄС не буде готовий взяти на себе роль лідера в світовій політиці. По-друге,

попри зростання ролі євро як засобу міжнародного інвестування та платежів в міжнародній торгівлі та обміні на валютному ринку, євро є міжнародною валютою з сильним регіональним тяжінням. В свою чергу, роль американського долара як міжнародної валюти залишається збалансованою. По-третє, лідерство долара відповідає позиціям не американської економіки в світовому господарстві. На думку міністра фінансів в адміністрації Б.Клінтона Л.Саммерса, позиції долара будуть залежати від американської економіки та макроекономічної політики, а не від ситуації в Європі чи Японії [10]. Тим не менше, хоча майбутнє долара дійсно знаходиться в руках американської адміністрації, євро вже сьогодні є другою міжнародною валютою та представляє йому серйозну альтернативу. Очевидно, що з розширенням зони євро за рахунок інших-членів ЄС (країни ЦСЄ та, в перспективі, Великобританія, Данія та Швеція) посилюватимуться і міжнародні позиції європейської валюти.

Іншим важливим викликом, що постав перед трансатлантичними відносинами в 90-ті рр., є світова тенденція регіоналізації міжнародних економічних відносин. Збільшення кількості регіональних об'єднань є об'єктивною відповіддю на зростаючу економічну взаємозалежність країн світу. Регіональна інтеграція та преференційні торгові угоди є одним з проявів захисту внутрішньої економіки та сталих економічних зв'язків країни, що призводить до диверсифікації міжнародної системи та її горизонтальних та вертикальних зв'язків. Проте, на думку експертів, така багатоступенева структура значно ускладнює прийняття рішень, що наочно проявилось під час Уругвайського раунду ГАТТ та у створеній в 1995 р. Світовій організації торгівлі. Питання щодо подальшої лібералізації міжнародної торгівлі визначаються саме під впливом позиції, виробленої в ЄС та інших регіональних об'єднаннях, що, в свою чергу зовсім не відповідає інтересам США, що намагаються зберегти свої позиції світового лідера. З іншого боку, враховуючи міждержавний статус об'єднань, досить ускладнюється процес

прийняття рішень, що, в свою чергу, гальмує уніфікацію підходів на рівні світових організацій, таких як СОТ.

Ще одним проявом більшої свободи економічної політики в постбіполярний період є, на нашу думку, і розширення контактів США та ЄС з третіми країнами, а, отже, і зростання конкуренції з приводу встановлення відносин з третіми країнами через систему двосторонніх та багатосторонніх ініціатив. В цьому зв'язку, ефективна європейська модель є безумовним прикладом регіональної інтеграції та виступає своєрідним каталізатором світових інтеграційних процесів. Вплив ЄС можна простежити і в інших інтеграційних об'єднаннях: так, концепція "взаємного визнання" [5], розвинена в ЄС, була активно застосована і в інших угодах, в окремих питаннях (сертифікація та перевірка якості товарів) навіть в НАФТА.

В 90-ті рр., в умовах переходу ЄС до політики налагодження зв'язків поза об'єднанням [7], його потенційна важливість та привабливість на міжнародному рівні лише зросла. Розвинуті в 60-80-ті рр. зв'язки Співтовариств з сусідніми країнами (ЄАВТ та Середземномор'ям) та колишніми колоніями (система Яундських та Ломейських угод) знайшли своє продовження в успішних ініціативах ЄС щодо побудови Європейського економічного простору, інтеграції країн ЦСЄ, Барселонському процесі та підписаній в Котону в 2000 р. Угоді з країнами АКТ (Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів). В той же час, в цей період до сфери інтересів Союзу потрапили такі регіональні об'єднання та країни як АСЕАН, Меркосур, Мексика та Чилі, тобто спостерігається поширення ініціатив на американську зону впливу, що створює підвалини для майбутніх конфліктів США та ЄС.

В той же час, в зазначений період відбувається і кардинальний перегляд ставлення до регіоналізму в Сполучених Штатах. Традиційно США виступали проти створення регіональних преференційних об'єднань, так як підривався режим найбільшого сприяння, головний принцип американської зовнішньоекономічної політики та американського дітища - ГАТТ. Підтримка

Вашингтоном економічної інтеграції в Західній Європі була продиктована, як вважає автор, скоріше політичними, ніж економічними міркуваннями.

Проаналізувавши перетворення, що відбулися на міжнародному просторі після завершення „холодної війни”, можна зробити висновок, що інтенсифікація розвитку системи міжнародних економічних відносин об’єктивно призводить до зближення США та ЄС, принаймні, щодо визначення викликів власним позиціям в новій системі: зростання конкурентного тиску внаслідок появи нових динамічних економік, пристосування до поширення нових тенденцій глобалізації та регіоналізації. Також, США і ЄС об’єднує і прагнення зберегти власні правила гри, так, наприклад, розширення СОТ стало можливим лише за правилами, встановленими двома сторонами.

Таким чином, з одного боку, зміни у міжнародній економічній системі в 90-ті рр. стали основою для інтенсифікації економічного співробітництва між ЄС та США не тільки на двосторонньому рівні, а й у рамках багатьох регіональних та світових економічних об’єднань. З іншого боку, звільнення трансатлантичних економічних відносин від самообмежень часів блокового протистояння, зменшило необхідність уникнення розбіжностей та протиріч між двома країнами, що, в свою чергу, призвело до загострення конкуренції у торгівельно-економічних відносинах та появи багатьох конфліктів.

Проте, оскільки жодна із сторін не може та не бажає бути одноосібним лідером та взяти на себе всю відповідальність у багатосторонній системі, США і ЄС об’єктивно змушені зміцнювати двосторонні зусилля та економічні зв’язки та вирішувати спірні питання в міжнародному інституційному полі задля ефективного керування світовою економікою.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СПРОБІТНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США В ПОЛІТИЧНІЙ ТА БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРАХ

2.1. Особливості політичного діалогу ЄС та США

Підписання 7 лютого 1992 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз ознаменувало новий період в розвитку європейської інтеграції. Включення до компетенції Європейського Союзу питань, що стосувалися спільної зовнішньої політики та політики безпеки, мало безпосередній вплив на еволюцію відносин ЄС із Сполученими Штатами.

Треба зазначити, що питання щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки не було революційним за своїм характером, а відображало поступовий перехід до нового етапу політичного співробітництва країн-членів ЄС, основи якого були закладені з формуванням системи Європейського політичного співробітництва [62, с. 187].

Треба зазначити, що, міжнародні події кінця 1980-х - початку 90-х рр. вимагали перегляду ролі та місця Європейських Співтовариств, адаптації об'єднання до нових реалій. По-перше, внутрішні перетворення всередині Співтовариств вимагали переходу європейської інтеграції на якісно новий етап, а саме поглиблення інтеграції у політичній сфері. По-друге, в цей час відбувалися фундаментальні перетворення в системі міжнародних відносин: розпад СРСР та Варшавського договору призвів до краху біполярної моделі міжнародних відносин, а трансформаційні процеси в країнах Центральної і Східної Європи та в колишніх республіках Радянського Союзу відкривали нові перспективи та потребували відповідних кроків з боку ЄЕС [61].

Додатковим імпульсом для реформування ЄЕС та створення спільної зовнішньої політики та політики безпеки стали війна в Перській затоці та югославський конфлікт. Саме ці дві події, на думку дослідників, продемонстрували неефективність механізмів Європейського політичного співробітництва та їх невідповідність новим реаліям. По-перше, адекватній

відповіді Співтовариств заважала обмежена компетенція у питаннях безпеки та відсутність військово-політичної складової інтеграції. По-друге, вирішальним виявився брак єдності у поглядах країн-членів щодо засобів вирішення конфліктів [53].

Так, під час Кувейтської кризи 1990-1991 рр. при виробленні спільних підходів до вирішення проблеми відбулося зіткнення двох груп країн – “атлантистів”, передусім Великобританії та Данії, що виступали за тісну взаємодію зі США, та більшості країн ЄЕС, що виступали за вироблення єдиної, автономної від США європейської позиції. Зі свого боку, початок югославської кризи, на думку лідерів Західної Європи, відкривав можливість для піднесення авторитету Європи на міжнародній арені: поширення набув вислів міністра закордонних справ Люксембургу Ж.Пуса про те, що настав “час Європи, а не час Америки” [53]. І дійсно, звернення Словенії та Хорватії до Співтовариства з проханням забезпечити присутність спостерігачів для нагляду за припиненням вогню та виведенням федеральних військ з республік, проведення переговорів на рівні “трійки” ЄЕС в Белграді мали слугувати цій меті. Проте, слабкість механізмів призвела до неефективності координування політик під час конфліктів, що є підтвердженням тези про пріоритетність національних інтересів держав над інтересами Співтовариств. Це, насамперед, пояснюється тим, що коли на карту поставлені національні інтереси, не можна очікувати поважання дисципліни спільної політики. Свідченням цього стали, наприклад, односторонні дії французької дипломатії на початку січня 1991 р., коли до Багдада було надіслано делегацію для переговорів з С. Хусейном, незважаючи на рішення Ради міністрів ЄЕС не вступати у переговори з владою Іраку. Одностороннє визнання Німеччиною незалежності Словенії та Хорватії, з свого боку, було ударом по системі політичного співробітництва держав союзу та по сподіванням щодо можливого ефективного подолання розбіжностей у позиціях та впровадженні спільної зовнішньої політики [72].

Показовим є той факт, що саме в 1990-1991 рр., під час загострення ситуації навколо Югославії та Іраку, і відбувалася підготовча робота з

розробки положень про політичний союз, а врахування слабких сторін європейської політичної системи знайшло, певним чином, відображення у тексті Маастрихтського договору про Європейський Союз. Головною особливістю Договору, що об'єктивно вело до зміни трансатлантичних відносин, був перехід інтеграції у політичну та військово-політичну площину через формування механізмів спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС [65].

Треба зазначити, що, термін “спільна зовнішня політика та політика безпеки” вводився в документах ЄЕС вперше. Як і в системі Європейського політичного співробітництва, головними принципами функціонування СЗППБ ЄС залишилися одностайність у механізмі прийняття рішень та міждержавний характер співробітництва: всі рішення розроблюються та здійснюються хоча й з активним залученням інституцій ЄС, проте, головне, на державному рівні. Така модель, на думку багатьох дослідників, відображає традиційний підхід до зовнішньої політики, яка є прерогативою держав в їхній взаємодії на міжнародній арені. В самому механізмі політичної інтеграції закладена певна несумісність, що, взагалі, погрожує ефективності її функціонування. З одного боку, розробка спільних механізмів мала б призвести до єдиного виступу країн-членів ЄС, з іншого, ці ж учасники виступають на міжнародній арені як незалежні суб'єкти міжнародних відносин. Враховуючи різновекторність зовнішніх політик країн-членів ЄС, вироблення згоди з політичних питань є об'єктивно складнішим завданням, порівняно з узгодженням питань економічної інтеграції.

Деякі вчені взагалі ставлять під сумнів можливість єдності Європи в питаннях зовнішньої політики та безпеки. Так, наприклад, використання терміна “спільна зовнішня політика та політика безпеки” є неправильним, оскільки Європа не виступає з єдиною позицією в питаннях зовнішньої політики, а особливо в питаннях безпеки, а погляд Європейської комісії часто не співпадає з політиками національними урядів [71]. Прикладами може бути особлива позиція Греції щодо турецького питання, підтримка Німеччиною

Хорватії чи розбіжності у підходах Великобританії та Франції щодо ролі США в Європі.

В той же час, практика проведення СЗППБ ЄС містить і факти можливої консолідації ЄС у випадку загрози як угрупованню, в цілому, так і окремим його членам. Прикладом може слугувати ситуація навколо санкцій Сполучених Штатів за законом Хелмса-Бертоне, що містив екстериторіальні положення і безпосередньо торкався економічних інтересів ЄС. Запобіжні заходи ЄС на дії американського уряду та Конгресу США продемонстрували небувалу єдність країн-членів ЄС: всі 15 посольств та Представництво Європейської Комісії у Вашингтоні скоординували свою політику тиску на Білий дім та Держдепартамент з метою усунення дискримінаційних положень закону. Рішення, прийняті Радою міністрів ЄС для блокування негативних наслідків закону та захисту громадян ЄС [8, с.7], звернення до СОТ зі скаргою на США, врешті решт, змусили президента США Б.Клінтона прийняти рішення про відкладання вступу в силу положень параграфів 3 та 4 Закону Хелмса-Бертоне, що стосувалися іноземних компаній та громадян.

Хочеться зазначити, що, після розпаду біполярної системи міжнародних відносин, саме американський чинник виступив каталізатором європейської політичної інтеграції, а шлях до політичної уніфікації в ЄС об'єктивно призводить до створення автономного від США центру сили. Підтвердженням цього стала подальша еволюція політичного співробітництва в ЄС та підписання 2 жовтня 1997 р. на сесії Європейської Ради в Амстердамі "Договору про зміни до Договору про Європейський Союз та договорів, що засновують Європейські Співтовариства". Зміни, внесені Амстердамським договором у принципи функціонування СЗППБ ЄС, відобразили досвід діяльності Союзу в 90-ті рр.: було внесено зміни до механізму прийняття рішень (розширено коло питань, які могли б прийматися кваліфікованою більшістю, проте не у військових та оборонних питаннях), введено посаду Високого представника ЄС у справах спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС - Генерального секретаря Ради ЄС [23]. Таке нововведення мало

символізувати уніфікацію міждержавного та наднаціонального підходів та зближення інституцій ЄС та країн-членів.

Створення посади Верховного представника було свого роду відповіддю на скептицизм міжнародного товариства у сприйнятті ЄС як політичного центру сили. Рішення Європейської Ради в Кельні 3 червня 1999 р. про призначення на посаду Верховного представника у справах зовнішньої політики та політики безпеки ЄС Х. Солани, колишнього Генерального секретаря НАТО, розглядалося як ще один крок політичної інтеграції. Фактично в Амстердамі було скасовано попередній міждержавний механізм “трійки” ЄС та була зміцнена роль наднаціональних органів ЄС. Віднині послідовність в діях ЄС у питаннях СЗППБ мала бути забезпечена головною державою, Високим представником та представником від Європейської Комісії. Все це призводило до розширення формату трансатлантичного партнерства та піднесення ролі ЄС в американській зовнішньополітичній стратегії. Але, незважаючи на посилення компетенції Брюсселя, роль національних урядів залишається визначальною, а політика Сполучених Штатів, передусім їхні двосторонні стосунки з окремими членами ЄС, залишаються однією з перешкод структурним змінам в ЄС [40].

Зміцнення політичного виміру європейської інтеграції та затвердження спільної зовнішньої політики та політики безпеки вимагало реформування підходів США щодо Європейського Союзу. Хоча основи співробітництва були закладені ще прийнятою в 1990 р. Трансатлантичною декларацією, де проголошувалося проведення регулярних зустрічей на офіційному рівні, з впровадженням СЗППБ необхідно було визначити нові механізми співробітництва. Характерним стало рішення Вашингтона про скорочення дипломатичних постів в посольствах європейських країн (в 1995 р. було скорочено 100 дипломатичних постів) та, натомість, розширення персоналу американської місії при ЄС. Ідея політичної інтеграції ЄС знайшла підтримку адміністрації демократів. Так, у своєму виступі під час перебування в Брюсселі 9 січня 1994 р. президент США Б.Клінтон заявив, що адміністрація підтримує

розвиток міцних інституцій та вироблення спільних цілей та дій ЄС, так як США отримують більше користі від рівноправної співпраці, ніж від стосунків із слабким партнером [46].

Зрозуміло, що, попри об'єктивні негативні наслідки для США, підтримка політичної інтеграції ЄС (на відміну від критики США тогочасних проектів військово-політичної інтеграції ЄС) та встановлення більш тісних зв'язків з новою формою, що набуває ознак політичного союзу, продиктовані, перш за все, прагматичними міркуваннями. В той же час, очевидним є й небажання США бути усунутими від процесу прийняття рішень в ЄС, що яскраво продемонстрував приклад з Югославією. Якщо США і не приділяли югославському питанню належної уваги на етапі розпаду СФРЮ і неодноразово заявляли про те, що проблема Югославії є проблемою європейців, то це було пов'язано не з дійсним визнанням пріоритетності ЄС у вирішенні цього конфлікту, а в певних проблемах всередині США: по перше, у зв'язку з нормалізацією стосунків з СРСР та зменшенням стратегічної цінності Югославії для політики США в другій половині 80-х рр., та існуванню більш нагальних для США проблем (іраксько-кувейтський конфлікт) та аналогіями, які проводилися між паралельними процесами розпаду СРСР та Югославії [41].

Проте, після численних заяв американських посадовців, що вирішення югославського конфлікту має бути покладено на європейців, в лютому 1993 р. Вашингтон фактично звів нанівець всі дворічні зусилля ООН та ЄС з врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині (відмова від європейських мирних ініціатив та плану Венса – Оуена). Прийняття Дейтонських угод, які, до речі, містили багато спільного з європейськими пропозиціями, продемонструвало бажання США протистояти ініціативам європейців у чистому вигляді.

Характерним є і намагання обмежити залучення ЄС у переговорні процеси на Близькому Сході, що розцінюється як посягання на американські позиції лідера в регіоні. Протягом десятиліть Сполучені Штати протидіяли

втручання інших сил, включаючи Європу, у процес близькосхідного мирного врегулювання (вже згадувані звинувачення США у порушенні трансатлантичної солідарності після встановлення євро-арабського діалогу в 1974 р.). На сучасному етапі США змушені рахуватися з все зростаючим впливом ЄС в регіоні, беручи до уваги значний фінансовий внесок ЄС у відновлення регіону (з 1993 р. фінансова та технічна допомога ЄС Палестинській автономії становила понад 50% від всієї міжнародної допомоги або 2,05 млрд. євро грантів та позик: 1,5 млрд. євро – від ЄС та країн-членів та 505 млн. євро – гуманітарна підтримка через Агентство ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт) [14] та систему двосторонніх (Угоди про асоціацію) та багатосторонніх європейських ініціатив (Барселонський процес, програма MEDA, Нова політика сусідства ЄС). Сполучені Штати вже не заперечують можливості більшої координації американських та європейських позицій: як у форматі Квартету (ООН, США, Росія, ЄС), так і на двосторонній основі, проте наполягають на тому, що більш продуктивно це буде проходити “під американським лідерством” [14].

Загалом, можна зробити висновок, що американський підхід до співробітництва з європейськими партнерами не позбувся пережитків “холодної війни”. Сполучені Штати продовжують розглядати консультації з союзниками як більшою мірою автоматичну підтримку вже прийнятих у Вашингтоні рішень.

Однак, незважаючи на асиметричність політичних відносин ЄС та США, їх аналіз в контексті “гегемоністської моделі” є невірним. Зміни у системі міжнародних відносин, становлення політичного союзу в межах ЄС призводять до зростання статусу об’єднання як єдиного центра сили, диверсифікації самих трансатлантичних зв’язків та зміни в них балансу сил за рахунок зменшення ролі США.

Важливим чинником, що дає можливість зрозуміти характер відносин США та ЄС в постбіполярний період, є взаємозалежність двох акторів в економічній та політичній сферах, та, як наслідок, кооперативна модель

взаємовідносин, ефективність якої унікальна порівняно з моделями співробітництва США та ЄС з іншими акторами міжнародної системи (єдиним прикладом подібного рівня можуть слугувати відносини США та Канади) [41]. Причиною цього, на нашу думку, крім спільної системи цінностей, культурної та історичної спадщини, є існування головних умов, необхідних для ефективного співробітництва - спільність цілей, взаємовигідний характер співробітництва та існування інституційних рамок та комунікаційних зв'язків між партнерами. В постбіполярний період як ніколи важливими залишаються спільність цілей та інтересів союзників, таких як: необхідність збереження норм та принципів функціонування системи міжнародних відносин, заснованої на цінностях західної демократії та ринкової економіки, єдність у визначенні зовнішніх загроз - тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти [21]. В той же час співробітництво не означає відсутності проявів конкурентної моделі взаємодії акторів у міжнародній системі. Однак, стосунки з європейськими партнерами залишаються для США необхідною передумовою для збереження глобального лідерства, і навпаки, відсутність ефективної співпраці означатиме лише збільшення тягаря гегемоністської держави. Незважаючи на статус єдиної наддержави, Сполучені Штати не в змозі контролювати всі світові процеси та конфлікти самостійно, отже потребуватимуть співпраці із союзниками. В свою чергу, для європейців, особливо в питаннях безпеки, партнерство з Сполученими Штатами продовжує залишатися найоптимальнішою формою захисту власних інтересів, навіть після завершення "холодної війни".

Особливість співробітництва США та ЄС в постбіполярний період полягає у розширенні порядку денного політичних відносин, який включає в себе не лише проблеми збереження миру та безпеки в Європі, а й широке коло глобальних питань. Свідченням цього є деталізація напрямків співробітництва в прийнятому в 1995 р. Новому трансатлантичному порядку денному та Спільному плані дій [25]. У співробітництві США та ЄС можна умовно виділити дві моделі співпраці – розподіл заходів на міжнародній арені та

проведення спільних заходів. Так, розподіл праці передбачає визначення загальної спільної мети, проте характерним є зосередження сторін саме на власних завданнях, що, як правило, пов'язане із різними можливостями та ресурсами партнерів. Для цієї моделі характерним є низький або середній рівень зв'язків між партнерами. Спільні заходи передбачають не тільки домовленість щодо цілей та завдань, але й засобів їх досягнення та потребують постійного зв'язку між сторонами. Так, прикладом даної моделі може бути взаємодія США та ЄС у питанні нерозповсюдження зброї масового знищення та безстроковому продовженні ДНЯЗ в 1995 р., співпраця у близькосхідному мирному врегулюванні.

Проте, аналіз правової бази співробітництва та практики політичних стосунків США та ЄС дає підстави для висновків, що найпоширенішою моделлю співробітництва залишається розподіл праці. По-перше, часто це спричиняється розбіжністю у підходах до розуміння природи багатьох проблем. По-друге, така модель не потребує підтримки постійних контактів: незважаючи на формування в 90-ті рр. інституційної бази співробітництва, її ефективність оцінюється експертами як недостатня [61]. Однак середній або, в деяких питаннях, низький рівень координації політик ставить під загрозу спільність цілей або може призвести навіть до розходження у цілях, свідченням чого є розбіжності між партнерами з гуманітарних та екологічних питань, ролі міжнародного права, міжнародних організацій та багатосторонньої дипломатії (питання про скасування смертної кари, відмова США від ратифікації Кіотського протоколу та участі у Міжнародному карному суді та інш.).

Прикладом успішного застосування моделі розподілу праці є взаємодія США та ЄС в регіоні Центральної та Східної Європи. Головною метою, що постала перед ЄС та США після розпаду радянської системи, стало забезпечення стабільності в регіоні та його інтегрування в західні економічні, політичні та військові структури. Результатом спроб координації підходів стало створення в липні 1994 р. робочої групи по Центральній та Східній

Європі та пізніше Групи на вищому рівні, до складу якої увійшли по два представники від Сполучених Штатів, Європейської Комісії та головуючого в ЄС. Головним завданням груп було створення умов для співпраці ЄС та США та взаємодоповнення їхньої діяльності в регіоні, включаючи координацію програм технічної допомоги [67, с.69].

Ключовим чинником у процесі реструктуризації країн ЦСЄ є комплекс безпекових та економічних питань. В той же час в процесі виконання цього завдання об'єктивним став розподіл відповідальності між партнерами та використання різних, але взаємодоповнюючих стратегій. ЄС зосередив увагу на економічному блоці, в той час як основна увага Вашингтона була приділена військово-політичним питанням, що зрозуміло, враховуючи безумовне лідерство США в НАТО. Так, з метою протидії потенційній нестабільності в ЦСЄ Вашингтон виступив з двома ініціативами – програмою “Партнерство заради миру” 1994 р. та ідеєю розширення НАТО на Схід. До сфери відповідальності ЄС були віднесені політичні та економічні реформи в країнах ЦСЄ: створення в травні 1990 р. Європейського банку реконструкції та розвитку, ініційований Францією Пакт стабільності в Європі (“план Балладюра”), підписання Європейських угод, технічна допомога регіону, включаючи програму PHARE, але головне – розширення ЄС. Крім того, саме ЄС виступив головним донором у економічній допомозі країнам регіону: 53.5 % (46 млрд. ЕКЮ) західної допомоги в період з 1990 по 1997 р. було надано ЄС та країнами-членами, в той час як частка Сполучених Штатів складала 11.3%. [3]. Розподіл праці також можна прослідити і у діяльності програм допомоги США та ЄС в цьому регіоні. Так, у зв'язку з розширенням ЄС з середини 90-х рр. змінилася концепція PHARE та відбулася переорієнтація програми із загальних реформ на підготовку країн-кандидатів до членства в ЄС та адаптації їхніх політичних та економічних систем [10]. Саме з цим пов'язана сконцентрованість ЄС на далекострочкових структурних проектах. В той же час, американська технічна допомога, передусім в рамках програми SEED (Support for East European Democracy), була зосереджена, головним

чином, на короткострокових та середньострокових проектах, спрямованих на зміцнення ринкових відносин та демократії [10].

З урахуванням кінцевої мети - інтеграції регіону у західні структури - взаємодоповнюючими стратегіями виступають і розширення ЄС та НАТО на Схід. Одностайність двох процесів проявляється, з одного боку, в тому, що ЄС представляє своїм членам непрямі, проте дієві гарантії безпеки у світлі становлення спільної політики в галузі безпеки та оборони. З іншого боку, членство в НАТО, крім безпекових гарантій, має стабілізуючий ефект на економічну ситуацію в регіоні. Ключовою є й спільність політичних критеріїв членства в НАТО та ЄС. Так, і Копенгагенські критерії ЄС, і зобов'язання кандидатів на членство в НАТО включають в себе положення про стабільність та демократичність політичних систем, верховенство права, дієву ринкову економіку, поважання прав людини та національних меншин, добросусідство та мирне вирішення територіальних конфліктів [8].

В той же час, попри тісний зв'язок між цими двома процесами, відбуваються вони за різними графіками та фактично без координації з боку двох інституцій, незважаючи на обговорення цього питання на самітах ЄС та США та на зустрічах представників НАТО та Європейської комісії в Брюсселі. В підготовленому Північноатлантичним альянсом у вересні 1995 р. "Дослідженні з питання розширення НАТО" розширення НАТО розглядалося як паралельний процес, що доповнює подібні тенденції в Європейському Союзі [11]. З свого боку, і в Європейському Союзі розширення ЄС та НАТО розглядається як два "автономні процеси", про що, зокрема, йшла мова у Повідомленні Європейської Комісії "Порядок денний 2000" [4].

В першій половині 90-х рр. стратегія розширення ЄС була домінуючою, причому, це повністю задовольняло Сполучені Штати як з економічних, так і військово-політичних міркувань. Проте, враховуючи комплексність Копенгагенських критеріїв членства в ЄС та значні економічні наслідки, сам процес розширення ЄС виявився складнішим, порівняно з розширенням НАТО. Внаслідок пріоритетності питань поглиблення інтеграції (завершення

спільного ринку, побудови економічного та валютного союзу), інституційної реформи та роботи міжурядової конференції по внесенню змін до Маастрихтського договору, розширення ЄС відійшло на другий план [22]. Об'єктивне уповільнення розширення ЄС в середині 90-х рр. викликало дорікання з боку США у гальмуванні процесу та переорієнтацію на НАТО як альтернативу розширення ЄС.

Демонстрацією важливості НАТО для інтеграції ЦСЄ в західні структури як для США, так і для самих країн ЦСЄ став і провал ЄС у вирішенні югославської кризи та скорочення довіри щодо можливостей союзу відповідати на політичні та безпекові виклики. З цим і пов'язується і прискорення переговорного процесу та рішення про вступ Угорщини, Польщі та Чехії до Північноатлантичного альянсу в 1999 р. Деякі дослідники вважають, що саме НАТО та трансатлантизм виявилися домінуючими, а Партнерство заради миру та розширення НАТО стали головною стратегією інтеграції ЦСЄ на Захід [11]. Проте, в кінцевому рахунку саме перспектива членства в ЄС стала вирішальною для обрання цими країнами типу економічних, правових та соціальних структур, а подальший розвиток ЦСЄ, включаючи політичні орієнтири регіону, визначатиметься в межах європейських інтеграційних процесів.

Отже, з розвитком спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС створюються умови для рівноправних відносин із Сполученими Штатами. Проте, одним із вирішальних чинників у розвитку трансатлантичних відносин в 1990-ті роки стали ідеї перетворення ЄС у політичну спільноту, саме це стало головною передумовою формування збалансованих трансатлантичних відносин. В той же час, сутність вироблення зовнішньої політики та політики безпеки в ЄС, а саме міждержавний підхід у її функціонуванні, залишилася незмінною, отже, саме позиція держав-членів визначає ефективність політичного союзу Європи. А, враховуючи існування відмінностей в геополітичних інтересах трансатлантичних партнерів та внутрішніх проблем ЄС, пов'язаних з ідеєю перетворення у єдину політичну одиницю, можна

зробити висновок про збереження політичного та військового впливу Сполучених Штатів у регіоні.

2.2. Відносини ЄС та США в контексті формування Європейської безпекової і оборонної політики

Важливим вектором співробітництва ЄС і США в постбіполярний період є співпраця в сфері безпеки. Як і в часи “холодної війни”, основним форумом трансатлантичної співпраці залишається НАТО, проте зі зміною загроз в 90-ті рр. ХХ ст. постало питання про реформування Альянсу та пристосування трансатлантичних відносин до нових геополітичних реалій. Фактично, мова йде не про пристосування відносин Західної Європи та США, а про кардинальне переосмислення інтересів та пріоритетів партнерів у безпековій сфері та визначення стратегії на майбутнє.

Зі зникненням радянської загрози, як основи трансатлантичного партнерства часів “холодної війни”, постало важливе питання про доцільність збереження НАТО, отже, і пошук нових довгострокових інтересів. Головним аргументом прихильників “нового атлантичного партнерства” є нестабільність нової перехідної міжнародної системи та поява нових загроз: ескалація конфліктів на регіональному рівні, тероризм, розповсюдження зброї масового знищення тощо [67]. В той же час важким виявився процес переосмислення спільних інтересів, що дає підстави для деяких дослідників ставити під сумнів їхню одностайність та заявляти не про спільність, а паралельність інтересів трансатлантичних партнерів, а інколи й відмінність інтересів, дотримання яких, проте, пов’язується із збереженням НАТО та продовженням трансатлантичного партнерства [33].

Для Вашингтона збереження стратегічного партнерства із Західною Європою є складовою глобальної проблеми – збереження лідерських позицій в пост біполярній міжнародній системі. В цьому зв’язку ефективні трансатлантичні відносини розглядаються як засіб для збереження американського лідерства як в Європі, так і у світі, загалом. Для європейців

НАТО та американська присутність в Європі представляються необхідними у зв'язку з нестабільністю, конфліктами на континенті та за його межами [71]. Навіть опозиційна Сполученим Штатам Франція визнає необхідність американської присутності в Європі, причиною чого стала неможливість європейської спільноти вирішити конфлікт на Балканах власними силами. Отже, як для однієї, так і для іншої сторони збереження НАТО – запорука стратегічного партнерства.

В то же час, одним із важливих чинників, що визначав характер трансатлантичних відносин у безпековій сфері в 1990-ті роки, був розвиток військово-політичної інтеграції в самому ЄС. В процесі політичної уніфікації на початку 90-х рр. постало питання про розвиток військової компоненти в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. У прийнятому в 1992 р. Маастрихтському договорі проголошувалося, що “Союз має на меті утверджувати свою ідентичність на міжнародній арені, зокрема, шляхом здійснення спільної зовнішньої політики та політики безпеки, не виключаючи можливості оформлення в майбутньому спільної оборонної політики, яка може сприяти створенню спільної оборони” [1].

Отже, ідеї оборонної інтеграції в ЄС представляють значні виклики для США. Європейські інтеграційні процеси на початку 90-х рр. відбувалися у досить стабільному геополітичному середовищі і мали для Сполучених Штатів не дуже приємні наслідки, а саме, розмивання трансатлантичної єдності та американського лідерства.

Головною проблемою, що виникла у стосунках США та Європейського Союзу на початку 90-х рр., стало визначення статусу Західноєвропейського Союзу – військово-політичної структури, на яку мав опиратися ЄС. Згідно з Маастрихтським договором, ЗЄС мав стати невід'ємною частиною розвитку ЄС. Однак, в Договорі існувало окреме положення, згідно з яким оборонна політика Союзу мала поважати зобов'язання окремих держав-членів, які одночасно були членами Північноатлантичного блоку, і не мала суперечити загальній політиці безпеки, встановленій в межах НАТО. 10 грудня 1991 р. під

час самміту Європейської Ради в Маастрихті, де був ухвалений проект Договору про Європейський Союз, була прийнята Маастрихтська Декларація ЗЄС “Роль Західноєвропейського Союзу та його відносини з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом”. В документі проголошувалося, що “ЗЄС буде розвиватися як військовий компонент ЄС та як чинник, що має підсилити європейську опору атлантичного альянсу” [9, с. 2]. З одного боку, ЗЄС мав стати з’єднуючою ланкою у стосунках НАТО та ЄС. Але, невизначеність у складових європейської безпеки та розподілі повноважень у відносинах НАТО – ЗЄС – ЄС стала дестабілізуючим чинником у трансатлантичних відносинах та спричинила негативну реакцію Вашингтона.

До ідеї політичної інтеграції ЄЕС Сполучені Штати, в цілому, поставилися схвально, принаймні з розумінням, беручи до уваги неминучість процесу та необхідність збереження конструктивних зв’язків з європейськими партнерами. В листопаді 1990 р. обидві сторони ініціювали підписання Трансатлантичної декларації [21]. В той же час обговорення можливостей створення автономних від НАТО структур під час роботи міжурядової конференції по розробці тексту Договору про Європейський Союз викликало серйозні нарікання з боку Вашингтона. В лютому 1991 р. США здійснили акцію, яка отримала назву “демарш Доббінса”. Заступник помічника держсекретаря США у європейських справах Дж. Доббінс через американські посольства в європейських столицях довів до відома європейців, що “США підтримуватимуть зміцнення європейських ініціатив в рамках НАТО, проте висловлюватимуться проти розвитку ЗЄС, який не є тісно пов’язаним з НАТО. Будь-яке об’єднання проти США не припустимо” [12]. Така позиція американського Держдепартаменту викликала різкі зауваження з боку ряду європейських держав, зокрема Франції в особі її тодішнього президента Ф.Міттерана.

З приходом до влади демократів ставлення до розвитку військової стратегії ЄС дещо пом’якшилося, що було пов’язано з об’єктивною необхідністю нормалізації стосунків між США та західноєвропейськими

країнами. В той же час адміністрація Б.Клінтона наголошувала на тому, що ця структура має бути прозорою та тісно пов'язаною з НАТО. В Стратегії національної безпеки США стосовно Європи і НАТО, прийнятій в 1995 р., заявлялося, що США все більше покладатимуться на європейських союзників по НАТО, які повинні взяти на себе більше відповідальності у виконанні вимог регіональної оборони. Проте підкреслювалося, що Альянс має залишитися в центрі європейської безпеки, а розвиток ЄС та ЗЄС має зміцнити “європейську опору” НАТО [38, с.39].

На думку автора, не враховуючи традиційну схильність демократичної партії до конструктивного діалогу з союзниками, зміни у позиції Вашингтону можна пов'язувати з великою кількістю важливих факторів.

По-перше, існувала непропорційність витрат на оборону з боку європейських членів НАТО та США. Дискусії про необхідність врівноваження внесків в рамках трансатлантичного альянсу відбувалися з середини 60-х рр. Тим не менше, після завершення “холодної війни” розрив у показниках залишився значним, характерною стала й тенденція до скорочення військових бюджетів в Західній Європі. В 1994 р. загальна вага США в НАТО складала 60.18%, Великобританії – 7.26%, Франції – 9.75%, Німеччини – 8.07%; загальний внесок натовської Європи - 37.87% [15]. Адміністрація демократів була змушена рахуватися і з позицією Конгресу США, в якому обговорювалися проекти повного виводу американських військ з Європи, якщо європейці не збільшать витрати на їхнє утримування. За планами США, формування європейських сил мало б призвести до збільшення витрат європейських країн та, як наслідок, їхньої більшої відповідальності та зменшення фінансового тягаря США. З іншого боку, Сполучені Штати виявилися фактично неготовими до більш рішучих кроків європейців у розвитку власне європейської оборонної ідентичності.

По-друге, в Вашингтоні добре розуміли міждержавний підхід країн Євросоюзу у виробленні спільної політики. Через “особливі стосунки” з окремим країнами, такими як Великобританія та країни Центральної Європи,

США могли впливати на процеси зсередини та бути впевненими у вигідному для себе розвитку військово-політичної інтеграції ЄС. Показовим є рішення, прийняте під тиском Великобританії та Данії, про повне виключення Європейської Комісії та Європейського Парламенту з обговорення проблем оборонної інтеграції.

По-третє, важливим фактором була саме відсутність у ЄС та ЗЄС необхідних для військової інтеграції ресурсів, адже реалізація проголошеної мети, а саме, створення автономних від НАТО структур, потребувало як значних фінансових внесків, так і розвитку військових та військово-технічних структур для проведення незалежних від США воєнних акцій: системи управління і розвідки, можливостей для оперативної передислокації військ, зв'язку. Але, ані ЗЄС, ані тим більше ЄС таких ресурсів не мали, тому для європейських членів НАТО природною була пріоритетність зв'язків з Альянсом та США, адже при будь-якій серйозній загрозі, включаючи ядерну, США та НАТО розглядалися як головні гаранти європейської безпеки.

Також, важливим фактором став і сам характер європейської оборонної інтеграції. Адже, саме відсутність оперативних можливостей для проведення широкомасштабних операцій та бажання розмежувати сфери відповідальності з НАТО спричинило прийняття Радою ЗЄС 19 червня 1992 р. декларації, в якій були викладені три основні напрямки задіяння організації. Так звані “Петерсберзькі завдання” [19] включали в себе лише проведення гуманітарних та рятувальних операцій, місій з підтримання миру та військових місій, спрямованих на кризове врегулювання, включаючи миротворчість. Обмеження діяльності ЗЄС питаннями легких порушень безпеки розмежовувало сфери відповідальності НАТО та ЗЄС та створювало, на нашу думку, умови для взаємодоповнення та розподілу праці між двома інституціями.

Загалом, в першій половині 90-х рр. виокремилися два підходи до розвитку європейської оборонної ідентичності. Перший, запропонований європейськими атлантистами (Великобританією та Данією) та підтриманий Сполученими Штатами, передбачав підсилення європейської опори в рамках

НАТО. Інший, прихильниками якого були Франція, ФРН, Бельгія та інш., передбачав інтеграцію ЗЄС у ЄС та створення автономних від США сил в рамках ЄС. Неможливість вироблення єдиної позиції в рамках Європейського Союзу обумовила домінування в цей період першого підходу, що було закріплено рішеннями Брюссельського (січень 1994 р.) та Берлінського (червень 1996 р.) саммітів НАТО. Прагнучи зберегти контроль над європейською військово-політичною інтеграцією, Вашингтон погодився на посилення європейської опори НАТО в межах концепції Європейської ідентичності в галузі безпеки та оборони - ЄІБО [18], суто американського проекту, запропонованого ще в середині 80-х рр., але заблокованого свого часу саме Вашингтоном.

Посередництво Великобританії у зближенні франко-американських позицій та відновлення співробітництва Франції з військовими структурами НАТО уможливили прийняття на Берлінському самміті стратегії взаємодії ЗЄС та Альянсу в межах ЄІБО на принципах взаємодоповнення та прозорості. Прийняті рішення передбачали взаємодію НАТО та ЗЄС у проведенні миротворчих операцій, для чого Альянс надавав ЗЄС право доступу до власних ресурсів за умови консультацій в Північноатлантичній раді (т.зв. «пакет Берлін плюс») [71]. Фактично, був наданий дозвіл на участь Альянсу у спільних операціях із ЗЄС, в яких Союз проводив військово-політичне керівництво, проте силами та персоналом НАТО. В операціях могли також брати участь ті члени ЗЄС, які не були задіяні у військових структурах НАТО. Конструктивний підхід Вашингтона до ЗЄС, на нашу думку, включав у себе два аспекти. По-перше, була дана згода США на проведення європейськими членами НАТО операцій під проводом ЗЄС в рамках реалізації СЗППБ ЄС, проте це передбачалося лише у разі відмови США від участі в операції. По-друге, принциповим був також доступ до ресурсів НАТО, який включав в себе не лише можливості самого Альянсу, а й ресурси Сполучених Штатів (розвідка, засоби зв'язку тощо). В межах процесу зближення НАТО та ЗЄС передбачалося також створення військового інструменту для проведення

оперативних дій – Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС), з метою більш гнучкого застосування збройних сил та їх швидкого розгортання [71].

Переведення європейської оборонної інтеграції в межі НАТО, що було найкращою тактикою США, підкріплювалося як зростаючою взаємодією між НАТО та ЗЄС (проведення регулярних зустрічей, участь ЗЄС у оборонному плануванні Альянсу з 1997 р.), так і гальмуванням суто європейської ініціативи в рамках ЄС. Так, у червні 1997 р. уряд Т.Блера заблокував проект десяти членів ЄС з інтеграції ЗЄС в Європейський Союз. В тексті Амстердамського договору лише зазначалася доцільність встановлення більш тісних зв'язків з ЗЄС, беручи до уваги можливість його інтеграції до ЄС у майбутньому [23].

Проривом у розвитку другого підходу, розвитку власне європейського проекту військово-політичної інтеграції, стала зміна у підходах лейбористського уряду Великобританії. Під час неофіційного самміту ЄС в Портшах, Австрія (24-25 жовтня 1998 р.) прем'єр-міністр Т.Блер вперше заявив про необхідність реструктуризації військової складової, враховуючи неефективну політику ЄС в Боснії та Косово [16]. Зрозуміло, що ініціатива традиційно проатлантичної Великобританії була спричинена бажанням збереження провідної ролі країни в європейських інтеграційних процесах.

Проте головною мотивацією у зміні зовнішньополітичного курсу, на думку дослідників, була двостороння взаємодоповнююча стратегія: конструктивний підхід до зміцнення можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони, проте, як основи для збереження Північноатлантичного альянсу.

Головним результатом ідей власної оборонної стратегії стала розбудова спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони - СЄПБО (Common European Security and Defence Policy). В Кельнській декларації про зміцнення спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони зазначалося, що Союз повинен мати потенціал для здійснення автономних дій при підтримці боєздатних збройних сил, засоби прийняття рішень про їх використання та

готовність їх застосовувати для реагування на міжнародні кризи без шкоди операціям НАТО [13].

Ставлення ж США до проектів європейської оборонної інтеграції залишилося традиційно подвійним: в цілому, змушена толерантність та, водночас, різке неприйняття окремих заходів європейців, що можуть мати негативні наслідки для “атлантичної солідарності”. З одного боку, прагнення Вашингтона полегшити “тягар лідерства” спонукає до підтримки процесу та навіть до закликів поділу “тягаря влади” [66]. Активно заохочується і залучення Великобританії у ССПБО ЄС як контрзахід проти не вигідного для американських інтересів розвитку подій.

Важливим є й те, що, для Сполучених Штатів розвиток європейської оборонної інтеграції продовжує означати збільшення європейського внеску в рамках НАТО, проте не появу стратегічного конкурента.

Ще одним свідченням необхідності військово-політичних реформ в країнах Західної Європи, навіть за умови оборонної інтеграції в ЄС, стала операція НАТО в Косово в 1999 р., яка продемонструвала неспроможність європейців проводити власними силами акції, що виходили за межі поліцейських функцій. В ході військових дій висвітився значний розрив між можливостями США та європейських союзників: безумовною була перевага США у матеріально-технічному забезпеченні, високоточній зброї, засобах доставки, розвідки та зв'язку. Досвід Балкан продемонстрував і американцям, і європейцям неадекватність військових ресурсів Західної Європи та необхідність їхнього реформування [71].

В той же час виявилися значні розходження між партнерами як під час планування, так і проведення операції. Паралельний американський та натовський контроль, брак координації та консенсусу між партнерами з приводу повітряних атак, американське домінування у прийнятті рішень посилювало бажання європейців до більшої стратегічної незалежності від Вашингтона. Фактично, косовські події продемонстрували, що для США

розмови про розподіл влади означають лише розподіл тягаря, а не влади у стосунках із Західною Європою.

Розходження між Західною Європою та США при проведенні операції на Балканах продемонстрували, що без активної участі у підтримці світового порядку європейці не можуть очікувати на врахування власних інтересів з боку Вашингтона. Косовські події та брак ефективного зовнішньополітичного та військового потенціалу спонукали ЄС до більш рішучих дій в рамках СЗППБ, головним ядром якої мала стати спільна політика ЄС у галузі безпеки та оборони. Рішення Гельсінського та Ніццького самітів ЄС призвели до інтенсифікації формування зовнішньополітичної та військово-політичної самобутності ЄС [17].

На думку автора, більшість непорозумінь між трансатлантичними партнерами в межах оборонної стратегії викликана відсутністю розподілу повноважень у питаннях безпеки: правила взаємодії двох організацій та їхньої участі в тій чи іншій операції, уникнення дублювання їхніх функцій. Незважаючи на прийняті на Вашингтонському самміті НАТО в квітні 1999 р. рішення про необхідність взаємних консультацій та співпраці між ЄС та НАТО, заснованої на механізмах, існуючих між НАТО та ЗЄС («пакет Берлін плюс») [71]., переговори довгий час взагалі не могли розпочатися. Франція виступила різко проти створення якихось спільних процедур, побоюючись того, що новостворена СЄПБО не витримає тиску НАТО та США. З свого боку, ідею довгий час блокувала Туреччина, яка вважала дискримінацією усунення себе від повноправної участі в ЗЄС та механізмів прийняття рішень з питань європейської оборонної інтеграції [25].

Таким чином, аналіз співробітництва США та ЄС в політичній та безпековій сферах в 1990-ті роки дозволяє зробити висновок, що, розвиток СЗППБ ЄС став головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та переходу до багатопольярної міжнародної системи. Однак, міждержавний принцип функціонування інтеграційних процесів постбіполярного періоду та розбіжності в зовнішньополітичних

інтересах країн-членів ЄС заважали швидкому перетворенню об'єднання у політичну одиницю, що, в свою чергу, означало збереження впливу США в Європі. Важливим фактором в розвитку співробітництва між ЄС та США після завершення „холодної війни” була політична та економічна взаємозалежність, яка і визначала кооперативну модель їхньої співпраці.

Ще одним важливим вектором співпраці між трансатлантичними партнерами залишалося співробітництво в межах НАТО, як головного форуму трансатлантичного партнерства у сфері безпеки. Тому, на відміну від політичної інтеграції ЄС, проект спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони загалом викликав негативну реакцію з боку Вашингтона. Адже, попри заяви про необхідність перерозподілу внесків у оборону, США виявилися неготовими до розвитку автономної від НАТО європейської оборонної ідентичності, вбачаючи в цьому протипагу та конкуренцію НАТО. Проте, поява самої ідеї розвитку автономних від США структур, навіть в статусі „слабшого партнера”, внесла серйозні зміни у систему відносин ЄС-США та ЄС-НАТО, що формувалися на початку 1990-х років, та створила передумови до майбутнього відходу від нерівноправної моделі взаємовідносин між партнерами.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ВІДНОСИНИ ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. БУША МОЛОДШОГО

3.1. Війна в Іраку та криза трансатлантичних відносин

Прихід до влади в США республіканської адміністрації на чолі з Дж.Бушем-молодшим став початком нового етапу в розвитку відносин між Європейським Союзом та США.

Треба зазначити, що, зміна у стосунках трансатлантичних партнерів дума обумовлена цілою низкою факторів.

Перш за все, зовнішня політика республіканської адміністрації Дж. Буша-молодшого стала продовженням гегемоністської політики демократів, що, в свою чергу, загостило протиріччя партнерів, пов'язані з баченням міжнародного устрою в XXI сторіччі. Більше того, з приходом до влади республіканців схильність Вашингтону до односторонніх дій у зовнішній політиці значно посилилася. Ще на початку 2000 р. під час передвиборчої компанії у своїй статті майбутній радник з питань національної безпеки та держсекретар США К.Райз, звинувативши адміністрацію демократів у “вільсоніанстві”, наголосила, що політика республіканців “буде заснована на національних інтересах, а не на інтересах ілюзорної світової спільноти” [48]. Вибірчий підхід до одностороннього вирішення міжнародних проблем або залучення світової спільноти, перш за все союзників у Західній Європі, в самій республіканській адміністрації отримав назву “карткова багатосторонність, за якою держави самі обирають, в яких інтеграційних ініціативах вони братимуть участь. Тобто у виборі зовнішньополітичних стратегій односторонності, багатосторонності чи двосторонності головним критерієм для США все таки залишилася максимальна вигідність для національних інтересів США.

Як вже зазначалося, основним принципом зовнішньополітичної стратегії нинішньої адміністрації республіканців є саме відхід від багатостороннього співробітництва та перехід до жорстких односторонніх дій. Як наслідок,

впровадження нового зовнішньополітичного курсу адміністрації Дж.Буша-молодшого призвело до того, що відносини з європейськими партнерами різко погіршилися, про що свідчили не лише жорсткі заяви європейських лідерів, але й чисельні демонстрації в європейських столицях під час першого європейського турне президента влітку 2001 р. Характерним стало і скорочення кількості зустрічей на вищому рівні: якщо до 2001 р., згідно з положеннями Трансатлантичної декларації, проходило не менше двох саммітів на рік, за останні роки президент США зустрічався зі своїми європейськими колегами та Президентом Європейської Комісії лише один раз на рік [53].

Головними питаннями, що загострилися з приходом до влади Буша-молодшого, були односторонній вихід США з Договору про ПРО, нератифікація Кіотського протоколу, що звело майже нанівець можливість вирішення міжнародною спільнотою проблеми глобального потепління та парникового ефекту, так як на Сполучені Штати приходить найбільша частка викидів газів в атмосферу. Демонстраційною виявилася і відмова Сполучених Штатів від участі в Конвенції щодо заборони протипіхотних мін та Міжнародному карному суді. Так, головним аргументом США у небажанні брати участь у роботі Міжнародного карного суду є неприпустимість притягнення до відповідальності американських громадян, які брали участь в односторонніх чи багатосторонніх військових та поліцейських акціях США. Однак, односторонність дій Вашингтона призводить до того, що у своєму небажанні брати участь у міжнародних ініціативах, Сполучені Штати залишаються по один бік з такими країнами, як Куба, Лівія та Іран.

Останнім часом, розуміючи неминучість залучення партнерів до вирішення міжнародних проблем, американська зовнішньополітична практика все частіше замість спільних дій в рамках існуючих міжнародних організацій передбачає практику застосування тимчасових союзів – коаліцій *ad hoc*. Характерним стало навмисне уникнення Сполученими Штатами використання можливостей та механізмів НАТО під час військової операції в Афганістані.

Заступник міністра оборони США П.Вулфовітц заявив з цього приводу на Конференції з безпеки в Мюнхені в лютому 2002 р., що “склад коаліції має визначатися цілями військової місії, а не навпаки” [53]. Незважаючи на заяви американських високих посадовців про “спільні дії” та “бажаність досягнення консенсусу” [53], фактично, військові коаліції Вашингтону представляють собою лише одну з форм ідеї гегемонізму США: в кінцевому рахунку, саме Білий Дім визначає склад її учасників. Сполучені Штати самі визначають пріоритети, стратегію та тактику ведення військових дій, не звертаючи уваги на своїх союзників, а перемога американської зброї в Афганістані лише посилила схильність Вашингтона до односторонніх дій. Свідченням цього стала і розпочата США війна проти Іраку, незважаючи на сильний опір з цього приводу європейських союзників.

Отже, події 11 вересня 2001 р. та війна проти міжнародного тероризму лише посилили незадоволення країн Західної Європи односторонністю американських дій та, як вважають деякі дослідники, стали причиною кризи трансатлантичних відносин.

Звичайно, зацікавленість США Близьким Сходом, крім військово-політичних проблем забезпечення стабільності в регіоні, викликана ще й економічними інтересами: появою нових перспективних ринків та, перш за все, нафтою. Сукупність цих чинників і в минулому викликала занепокоєність європейців щодо можливого відходу Сполучених Штатів від європейських справ. Навіть спільна ідея боротьби з міжнародним тероризмом суттєво не змінили відношення об'єднаної Європи до свого „партнера”. Головне питання, що непокоїть ЄС, – право наддержави на винятковість у світовому регулюванні. Проте, з іншого боку, трансатлантичні відносини є заручником певних стереотипів в США. Адже, як вважають науковці, Сполучені Штати повинні пройти через важку психологічну перебудову власного сприйняття Європи: Європа – вже не молодший партнер, а американська гегемонія – лише перехідний етап та питання часу [48].

Звичайно, звинувачення Іраку в тому, що він може мати зброю масового знищення і в майбутньому напасти на США, є дуже резонною причиною для початку війни, навіть без санкцій ООН та згоди міжнародного співтовариства, проте, на думку західних дослідників, проголошена Вашингтоном загроза, є лише намаганням використати страх і гнів людей та маніпулюванням ними, щоб вони підтримали війну проти країни, населення якої насправді не зробило нічого поганого.

Звичайно, можна по-різному підходити до війни в Іраці. Дуже реалістично сприймається і виправдання Вашингтону, що війна, яка почалася 19 березня, є вимушеним продовженням невидимої війни, яку вже довгий час веде проти Америки розгалужена міжнародна терористична мережа, підтримувана певними країнами, до кола котрих в першу чергу належить Ірак.

Як відомо, ця акція не знайшла одностайної підтримки союзників США по НАТО й антитерористичній коаліції. Відсутність і досі впливових доказів зберігання ЗМУ на території Іраку, а також допомоги режиму С.Хусейна міжнародній терористичній мережі свідчить про спробу США у випадку з Іраком скористатися гаслом «боротьби проти міжнародного тероризму і держав, які його підтримують», а також розширювальним трактуванням свого права на самооборону для вирішення власних геополітичних і економічних завдань. Демократизація політичного режиму в Іраку в даній ситуації виступає, на думку автора, радше не засобом нейтралізації ймовірних військових загроз національній безпеці США, а засобом забезпечення їхніх економічних інтересів, передусім, в енергетичній галузі [20].

Показовою, з приводу конфлікту навколо Іраку, стала позиція тоді ще країн-кандидатів, що призвело до загострення у стосунках “старої” та “нової” Європи. 30 січня 2003 р. глави держав та урядів 8 країн-членів НАТО (Великобританія, Іспанія, Італія, Португалія, Данія разом з Чехією, Польщею та Угорщиною) ухвалили спільний лист на підтримку американського плану по Іраку. В документі, зокрема, стверджувалося, що “трансатлантичні відносини не мають стати жертвою постійних спроб іракського режиму

погрожувати міжнародній безпеці” та підкреслювалася необхідність “збереження єдності та згуртованості” трансатлантичних партнерів [20]. В продовження цього, 18 лютого 2003 р. 10 держав ЦСЄ та ПСЄ, т.зв. “Вільнюська десятка” (Албанія, Болгарія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Словаччина та Словенія), п’ять з яких 1 травня 2004 р. мали стати членами ЄС, виступили із спільною заявою про підтримку англо-американської позиції по Іраку. Ці два спільні заяви призвели до звинувачень з боку президента Франції Ж.Ширака у “безвідповідальній” поведінці країн-претендентів та натяканнях на можливі проблеми з ратифікацією договорів про вступ до ЄС у національних парламентах членів ЄС [58]. Вашингтон, в свою чергу, все активніше налагоджував односторонні стосунки з країнами регіону. Показовим став той факт, що керівництво однієї з трьох окупаційних зон Іраку Сполучені Штати, свого часу, доручили саме Польщі, а не, скажімо, Іспанії, яка відіграла значну роль у підтримці американо-британської позиції напередодні конфлікту.

Побоювання Франції в цьому зв’язку не виглядають перебільшеними. Зміни у балансі сил всередині об’єднання та схожість у підходах Лондона та новачків до СЗППБ ЄС створюють сприятливі для Вашингтона умови для впливу на прийняття політичних рішень зсередини ЄС. Розширення ЄС та НАТО в військово-стратегічному плані зміщують центр Європи на Схід та змінюють систему трансатлантичних зв’язків. Інтеграція ЦСЄ в західні структури може слугувати як інструментом закріплення американського лідерства в Європі, так і збереження однополярної міжнародної системи.

Треба зазначити, що війна в Іраку стала випробуванням для єдності Євросоюзу та ідеї трансатлантичної єдності в цілому. І хоча главам держав та урядів країн ЄС формально вдалося уникнути розколу щодо іракського питання, ще раз підтвердився той факт, що спільна зовнішня політика і політика безпеки залишається досить розпливчастою та нечіткою концепцією. До того ж відкрите безладдя з приводу Іраку спонукало багатьох фахівців-міжнародників заявити про СЗППБ як про нездійснену мрію. Адже, якщо 15

держав-членів не змогли домовитися, то яким чином будуть узгоджувати свої позиції 25 країн? Деякі науковці вважають, що ЄС має сконцентруватися на політиці сусідства і забути про свою глобальну роль у світі. Інші ж припускають, що єдиним засобом просування вперед на цьому шляху є посилене співробітництво.

Думка, що нові держави-члени стануть перешкодою на шляху ефективної і спільної зовнішньої політики склалася задовго до Іракської кризи. Розкол між європейцями з питання про проведення військової операції в Іраку продемонстрував, що ЄС і в нинішньому, а тим більше у розширеному складі навряд чи зможе виробити єдину позицію в питаннях, що становлять предмет полеміки з США. Узагалом, є очевидним, що політична вага ЄС ґрунтується на альянсі групи країн, які готові провадити більш інтенсивну спільну політику та асигнувати необхідні для цього кошти [40].

Тобто, з одного боку, Іракська криза продемонструвала хиткість досягнень ЄС у галузі спільної зовнішньої політики, безпеки та оборони. Слід зауважити, що європейський інтеграційний процес за своєю природою мав швидше хвилеподібний, аніж лінійний характер. Ті пропозиції та рішення, які випереджали свій час, згодом ставали основою для спільних рішень та втілювалися в установчих документах ЄС. Очевидно, що такі ж фази має проходити і співпраця ЄС у сфері зовнішньої політики. Так само очевидно й те, що в цій сфері державні функції мають міцніше підґрунтя, що ускладнює консенсусне ухвалення взаємоприйнятних рішень.

З іншого боку, на думку деяких європейських вчених, після американської військової операції 2003 р. в Іраку, наявною стала американська модель трансатлантичного співробітництва, яка полягає в тому, що європейці мають сплачувати американські ініціативи чи надавати військову підтримку за першою вимогою американців, проте не визначати стратегію та мати не рівне право у прийнятті ключових рішень [38].

У доповіді міністра оборони США “Зміцнюючи трансатлантичну безпеку. Стратегія США на 21 століття”, прийнятій у грудні 2000 р., зазначалося, що

“американська військова присутність в Європі відіграє вирішальну роль у захисті як наших економічних інтересів, так і забезпеченні американських збройних сил. Без військових баз та інфраструктури союзних держав захист життєво важливих інтересів США в самій Європі та за її межами став би набагато складнішим та вимагав би більше зусиль та витрат” [28, с.8].

Вже в серпні 2004 р. Президент США затвердив підготовлений Міністерством оборони План щодо реорганізації американських збройних сил, в тому числі і за кордоном, у відповідності до нової військової стратегії США та появи нових загроз. Головна мета ініціативи – раціоналізація військової структури американських збройних сил відповідно до появи нових асиметричних викликів, а саме, підвищення ефективності системи командування, скорочення великих баз за рахунок утворення невеликих за кількістю мобільних груп - сил швидкого реагування. Важливим був той факт, що, план мав безпосереднє значення для системи американської військової присутності в Європі, оскільки значне скорочення (до 40 %) приходилося саме на Західну Європу, в першу чергу, на Німеччину, в той час як нові мобільні бази пленувалося зосередити в деяких нових членах НАТО, наприклад, Румунії та Болгарії [58]. На думку американських дослідників, плани Вашингтона, в більшій мірі, є спробою оптимізації ресурсів, ніж проявом погіршення відносин США з тією ж Німеччиною після початку військової операції в Іраку. Проте, незаперечним є той факт, що, утворення нових військових баз, так само як і плани щодо розміщення об’єктів НПРО США в регіоні ЦСЄ, є свідченням тих кардинальних змін, що відбулися на європейському континенті, а саме зміщення центру тяжіння на Схід у зв’язку з розширенням як НАТО, так і ЄС.

В той же час зміна політичного керівництва в США, зближення французького та німецького підходів до розвитку ЄС та міжнародної системи, загалом, що проявилось під час американського військового втручання в Іраку, ознаменували переорієнтацію американських пріоритетів та повернення до

“особливих стосунків” з Лондоном, політика якого теж спрямована на мінімізацію наслідків франко-німецького зближення.

Так, при порівнянні двох ключових документів - Європейської стратегії безпеки від 12 грудня 2003 р. та Стратегії національної безпеки США від 16 березня 2006 р., попри, як вже зазначалось, спільне визначення загроз (тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти), існують і відмінності у пріоритетах. По-перше, відмінність полягає у оцінці загроз: згідно з Європейською стратегією безпеки жодна із загроз не носить лише військовий характер та не може бути ліквідована лише військовими засобами [12]. По-друге, відмінність полягає у обраній стратегії відповіді на загрози та виклики: в Стратегії національної безпеки США 2002 р. вперше з часів завершення “холодної війни” міститься положення (знайшло своє продовження в Стратегії 2006 р.) про самооборону – можливість односторонніх превентивних дій з вірогідним застосуванням ядерної зброї. Звичайно, ООН - організація, створена задля забезпечення миру та безпеки у всьому світі, згадується, проте, лише у випадках виконання гуманітарних функцій, допомоги у розвитку [30, с.12], в той час як політика ЄС відповідно до Європейської стратегії має засновуватися на ефективній багатосторонній основі та співпраці з міжнародними організаціями, таким як ООН, ОБСЄ тощо.

Ще одним фактором, який мав безпосередній вплив на розвиток відносин між ЄС та США в першій половині 2000-х років, була розбудова європейською спільнотою ідей власної оборонної стратегії та спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони - СЄПБО. В Кельнській декларації про зміцнення спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони зазначалося, що Союз повинен мати свій власний потенціал для здійснення автономних дій при підтримці боєздатних збройних сил, засоби прийняття рішень про їх використання та готовність їх застосовувати для реагування на міжнародні кризи без шкоди операціям НАТО [11, с.16]. В той же час, мандат таких операцій обмежувався “Петерсберзькими завданнями” ЗЄС. Для виконання цього завдання передбачалося створення політичних та військових структур (з

березня 2000 р. почали діяти комітет з політичних та безпекових питань, військовий комітет, група з політичних та військових питань). Остаточне оформлення ідеї СЄПБО було завершено у Гельсінкі, де було прийнято рішення про створення в 2003 р. багатонаціональних сил швидкого реагування у складі 15 бригад для проведення операцій строком на один рік [20, с.11]. Сили швидкого реагування загальної чисельністю 60000 вояків мали включати в себе сухопутні, військово-морські та військово-повітряні сили за підтримкою військово-технічних структур (системи управління та розвідки, зв'язку та тилового забезпечення).

Звичайно, Вашингтон не міг позитивно віднестися до європейської оборонної ініціативи, адже, у кінцевому підсумку, вона б призвела до конкуренції між двома структурами” [47].

З остаточною інкорпорацією ЗЄС до інституційної системи ЄС впродовж 2001-2002 рр. відбулися суттєві зміни у європейській безпеці, яка на сьогоднішній день включає в себе дві паралельні системи безпеки: європейську, що знаходиться в стадії формування, та євроатлантичну [63, с.97]. З одного боку, існує точка зору, що розвиток відокремлених, проте не окремих військових ресурсів та практично ідентичний склад двох організацій створює умови для ефективної співпраці. В той же час все більш видима неузгодженість та розбіжності між партнерами у підходах до забезпечення європейської та міжнародної безпеки створюють серйозні перешкоди у військово-політичному співробітництві США, ЄС та НАТО.

Тим не менше, англійська дипломатія домоглася прориву під час зустрічі політичного комітету ЄС 19 квітня 2000 р., коли всі члени ЄС погодилися на встановлення діалогу ЄС – НАТО, юридично оформленого підписанням 16 грудня 2002 р. спільної декларації. Важливу роль відіграв і подвійний тиск Вашингтона: з одного боку, на Анкару - свого союзника в регіоні Близького Сходу, з іншого боку, на союзників з ЄС щодо прийняття рішення про європейське майбутнє Туреччини, що, певною мірою, вплинуло на рішення

про надання Туреччині статусу країни-кандидата в 1999 р. та початок офіційних переговорів щодо вступу Туреччини до ЄС у жовтні 2005 р.

Проте невизначеним продовжує залишатися питання пріоритетності двох організацій. Головною можливістю для розподілу праці міг би бути розподіл повноважень у питаннях важких та м'яких ризиків безпеки. Так, згідно із ст.5 Вашингтонського договору 1949 р. на НАТО покладені функції колективної оборони, а для ЄС природною була б участь у миротворчих операціях в рамках Петерберзьких завдань ЗЄС, тим більше, що з інкорпорацією ЗЄС ст.5 про колективну оборону не була включена у правове поле ЄС у зв'язку із членством в ньому нейтральних держав. Однак, насправді Петерберзькі завдання, включені до функцій ЄС Амстердамським договором, повністю співпадають з тими, що зараз є основною місією НАТО – миротворчість та гуманітарні операції.

Прийнята 16 грудня 2002 р. Декларація ЄС та НАТО з питань спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони не вирішила суперечок між США та об'єднаною Європою. Дійсно, в документі підкреслюється співпраця НАТО та ЄС на принципах неподільності безпеки та рівноправності двох організацій. Позитивним моментом можна вважати і рішення про надання ЄС гарантованого доступу до ресурсів НАТО [19]. Але, в той же час в Декларації проголошується важливість участі як НАТО, так і ЄС у кризовому врегулюванні та запобіганні конфліктам, проте не уточнюються правила та механізми співпраці двох інституцій. Таким чином, заяви про взаємодоповнюваність НАТО та ЄС у сфері безпеки не відповідають дійсності, отже, зіткнення інтересів та дублювання функцій двох організацій здається неминучим.

Питання виникають і в раціональності ідеї створення європейської оборонної стратегії з фінансової точки зору. Як вважають деякі американські політики, ЄС створює нові безпекові інституції без виділення для цього необхідних ресурсів та за наявності цілої низки протиріч держав-членів об'єднання. Звичайно, побоювання американців здаються небезпідставними,

адже створення нових структур дійсно може призвести до розпорощення зусиль без того досить скромних ресурсів, що виділяються європейцями на оборону. В кінцевому рахунку, це може послабити дієздатність як ЄС, так і самого НАТО.

Отже, співробітництво Європейського Союзу та США початку XXI сторіччя характеризуються загостренням протиріч та кризою трансатлантичних відносин, яка обумовлена такими чинниками, як проголошення нової зовнішньополітичної стратегії адміністрації Дж. Буша-молодшого, а саме відходу від багатостороннього співробітництва та перехід до жорстких односторонніх зв'язків з окремими державами Євросоюзу; поведінка Вашингтону після подій 11 вересня 2001 р., та односторонність американських дій проти міжнародного тероризму в Іраці; великі розбіжності партнерів у баченні оборонної політики та міжнародного устрою світу; втілення в життя оборонної стратегії ЄС, та, як наслідок, невизначеність механізмів її співпраці з НАТО.

3.2. Актуальні питання відносин ЄС – США в період другого терміну президентства Дж. Буша - молодшого

Аналізуючи сучасне співробітництво Європейського Союзу з США, треба зазначити, що, останні роки обидві сторони знаходяться у процесі пристосування до їхніх ролей в системі міжнародних відносин: США – у поступовому зменшенні свого впливу на міжнародні процеси, а ЄС – в процесі пристосування до збільшення власних позицій на світовому просторі.

На сьогоднішній день як в наукових, так і політичних колах США розуміють необхідність перегляду концепції американського глобального лідерства, виходячи з положення про неминучість переходу до багатополлярності та необхідності мінімізувати можливі для США негативні наслідки. І хоча на сьогоднішній день можна вже говорити про однакову вагу двох центрів у міжнародній системі, проте внутрішні розбіжності в ЄС обмежують можливості формулювання єдиної політики. В той же час, в

перспективі сила ЄС полягає у пропонуванні власної ефективної моделі інтегрування національних економік.

Дійсно, політичні та економічні наслідки розширення ЄС до 27 країн-членів в 2007 р. обумовили сконцентрованість Союзу в більшій мірі на проблемах внутрішнього реформування, що призвело до послаблення позиції об'єднання у стосунках зі Сполученими Штатами. В той же час у далекостроковій перспективі це надає об'єднанню унікальні можливості для переходу до симетричних відносин з Вашингтоном, що матиме стабілізуючий ефект і для всієї системи міжнародних відносин.

Побоювання Вашингтону з приводу посилення міжнародних позицій Євросоюзу відображаються в численних заходах зовнішньої політики США, націлених на запобігання домінуванню Європи як єдиного центра сили [75, с.243].

Вже зараз можна визначити певну тенденцію на майбутнє десятиліття: республіканська партія продовжуватиме робити головний акцент на односторонності дій США на міжнародній арені, в той час як демократи будуть більш схильні до участі у багатосторонньому форумі, перш за все в рамках західного співтовариства.

Передбаченим в цьому плані стало посилення американського впливу зсередини об'єднання в процесі розширення ЄС на Схід, враховуючи проатлантичний зовнішньополітичний курс країн Центральної та Східної Європи. Становлення особливих стосунків країн ЦСЄ із Сполученими Штатами, безумовно, вплинуло на розвиток СЗППБ ЄС. По-перше, країни регіону активно виступають проти спроб перетворити об'єднання у противагу Сполученим Штатам. Крім того, частина нових членів негативно ставиться до спроб збільшення повноважень Брюсселя за рахунок країн-членів (позиція Польщі в процесі розробки тексту Європейської Конституції), що є відлунням їхнього недавнього минулого, коли рішення приймалися у Москві чи, у випадку Словенії, у Белграді.

Саме різна геополітична спрямованість ЄС та США визначає і відмінність їхніх підходів до інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Так, деякі дослідники вважають, що економічне зближення на пострадянському просторі суперечить національним інтересам США лише опосередковано, в той час як економічній політиці ЄС – безпосередньо [67]. Дійсно, з економічної точки зору інтеграційні процеси в СНД не будуть мати серйозних наслідків для США у зв'язку з другорядним значенням економічного чинника у підходах США до регіону.

Ще однією особливістю діалогу США та ЄС після подій 11 вересня є включення в порядок денний широкого кола глобальних питань. Глобальні виклики безпеці ведуть до розширення форм та рівнів двостороннього співробітництва, проте, трансатлантична співпраця в цій сфері залишається на середньому рівні. Різниця у інтересах партнерів все частіше призводить до відцентрових тенденцій, а брак співпраці розцінюється деякими експертами як “брак спільних цілей” [49].

Однак, останнім часом у самому Європейському Союзі спостерігається тенденцію щодо перегляду ролі об'єднання у світовій політиці, до чого спонукає саме процес розширення ЄС. Включення до ЄС 10 країн колишнього радянського табору, прийняття Мальти та Кіпру, що відкриває нові можливості для середземноморської політики ЄС, визнання за Туреччиною статусу країни-кандидата, об'єктивно змінюють геополітичний статус Союзу в світі. Так, у Повідомленні Європейської Комісії “Стратегічні цілі на 2000-2005 рр.” одним із головних завдань проголошується “перетворення Європи в глобального актора з політичною вагою, відповідною її економічній силі, ... гравця, здатного змінювати хід міжнародних процесів” [3, с. 8]. Одним із кроків для досягнення цієї цілі, на нашу думку, є розроблена Європейським Союзом концепція “нового сусідства”, регіональна стратегія, яка, тим не менше, має і глобальний вимір. Встановлення нових рамок співробітництва зі східними сусідами та в Південному Середземномор'ї призводить до поширення впливу ЄС на пострадянському просторі, в Африці та через

Близький Схід в Азії, що, як наслідок, може призвести до зіткнення інтересів із Сполученими Штатами. Однак, як вважає автор, подібним сценаріям лідерства ЄС в сучасній міжнародній системі поки що бракує реального змісту, враховуючи відсутність матеріальної бази, політичної єдності та, головне, підтримки громадської думки.

Ще одним чинником, що впливає на розвиток, або, краще сказати, сприяє гальмуванню відносин між ЄС та США, є відмінність у підходах до застосування сили.

Дійсно, застосування військових засобів та створення тимчасових коаліцій ad hoc здається Вашингтону більш ефективним для захисту своєї безпеки, ніж залучання до вирішення проблеми союзників по НАТО чи міжнародних організацій. За висловом Р.Перла, колишнього голови Комітету оборонної політики та консультанта міністра оборони США Д.Рамсфельда, “існують ситуації, які можна вирішити лише із застосуванням військової сили, ніж під час небезпечного та марнотратного періоду неефективних політичних та економічних санкцій. Європейці ж у своїй стратегії віддають перевагу використанню політичного тиску, заохоченню переговорних процесів та залученню міжнародного співтовариства. Хоча окремі члени ЄС, такі як Франція чи Великобританія, можуть використовувати військову силу (Фолклендська криза чи військові операції Франції в Африці), загалом Європа зосереджена на превентивній дипломатії та миротворчості, а питання про застосування сили вирішує лише через механізми ООН. Проте, в той же час, приклад Косово, коли рішення про військову операцію проти Сербії було прийнято членами НАТО без згоди Ради безпеки ООН, свідчить про можливість зближення підходів США та Західної Європи щодо використання сили при збігу інтересів Вашингтона з окремими державами-членами ЄС.

В то же час, одним із впливовіших чинників, що визначатиме характер трансатлантичних відносин у безпековій сфері в найближчі десятиліття, буде розвиток військово-політичної інтеграції в ЄС, що не може не викликати жорсткого опору з боку Вашингтону. Дійсно, республіканська адміністрація

Дж.-Буша – молодшого продовжує наполягати на схваленні більшої ролі ЄС в системі європейської безпеки, проте при повній співпраці та координації дій з НАТО [33].

Дійсно, за негативними сценаріями розвиток СЄПБО ЄС та посилення міжнародно-політичної ролі ЄС в перспективі можуть призвести до створення противаги НАТО як основи трансатлантичних відносин та послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і економічній сфері. Однак, на думку автора, на сьогоднішній день більш загрозливою для США та трансатлантичних відносин є неспроможність європейців, беручи до уваги неоднотайність членів та поява внутрішніх проблем після останніх розширень Союзу, перебрати на себе більші повноваження для захисту спільних інтересів у сфері безпеки, ніж перспективи сильної Європи, здатної конкурувати із США.

Як вже зазначалося, головною ж внутрішньою проблемою ЄС залишається відсутність єдності в самому Союзі. Так, Данія відмовилася від участі у формуванні військових сил в межах ЄС та єдина з країн-членів ЄС не бере участі у діяльності утвореного в 2004 р. Європейського оборонного агентства. Розкол під час загострення конфлікту навколо Іраку призвів до виходу назовні старих розбіжностей у позиціях Великобританії та Франції щодо необхідності формування незалежних від НАТО структур для планування та проведення операцій збройними силами ЄС. Такий проект був ініційований в квітні 2003 р. під час зустрічі глав держав та урядів Франції, Німеччини, Бельгії та Люксембургу у Брюсселі. В умовах іракської війни четвірка виступила з пропозицією створення ядра спільної оборонної політики поза межами НАТО (створення “колективних ресурсів” для планування та проведення операцій, з’єднання стратегічної транспортної авіації тощо), до якого пізніше могли б приєднатися інші члени ЄС [33]. Найбільш неоднозначну реакцію викликали пропозиції щодо формування штабу, який би спочатку опікувався плануванням миротворчих операцій ЄС, проте пізніше повноваження могли б бути розширені.

Рішучим противником вищезазначеного проекту виступив Лондон, що запропонував контрпроект створення групи планування операцій, яка б була інтегрована в штаб командування об'єднаними збройними силами НАТО в Європі. Сполучені Штати також продовжують наполягати на неприпустимості дублювання функцій двох організацій.

Проте, треба чітко розуміти, що ефективність ініціативи залежатиме не від реакції Сполучених Штатів, а від позиції інших членів ЄС та їх бажання приєднатися до подальшої інтеграції об'єднання. Вже в листопаді 2003 р. країни-члени ЄС, передусім Франція та Великобританія, змогли досягти компромісу: в грудні на самміті Європейської Ради було прийнято Європейську стратегію безпеки та ухвалено рішення щодо утворення «групи військового планування» при штаб-квартирі Верховного Головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі та утворення легких сил швидкого реагування для проведення миротворчих операцій ЄС (1500 осіб, розгортання протягом 15 діб, до приходу підкріплення у вигляді повноцінних сил швидкого реагування (60000 осіб, розгортання протягом 60 діб) [19].

Започаткування подібних автономних проектів (з можливим приєднанням до них і інших членів ЄС) безумовно вноситиме нові корективи у систему взаємовідносин США – ЄС та НАТО - ЄС. Проте, нажаль, на сьогоднішній день перспективи європейської оборонної інтеграції залишаються невизначеними. Особливого прориву у розвитку військово-політичної інтеграції в ЄС не відбулося і з підписанням тексту Європейської Конституції. Головна мета проекту – створення в ЄС автономних від НАТО та Сполучених Штатів структур - блокується через серйозні розходження всередині об'єднання. Крім традиційно відмінних підходів атлантистів та європейців, протилежними полюсами яких є французьке та британське бачення майбутнього СЄПБО та ролі США в Європі, серйозні виклики для успішного втілення проекту представляють також позиція нейтральних країн та нових членів ЄС. В цьому плані показовою є схвальна позиція Чехії та Польщі щодо пропозиції розміщення на їхній території об'єктів протиракетної оборони

США (при тому, що обидві країни не беруть участі в технологічних проектах зі створення євроПРО) [48].

Щодо інституційних проблем і процесу прийняття рішення у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки нові держави-члени не мають ані потенціалу, ані потужності, щоб стати двигуном для подальшої інтеграції. Більшість з великих держав-членів віддають перевагу розвитку СЗПБ на міждержавній основі і під керівництвом чогось подібного до “директорату”, а фактично всі нові держави-члени, переважна більшість яких малого і середнього розміру за винятком Польщі, підтримують узгоджену СЗПБ, що спирається на комунітарний метод. Окремі представники нових держав-членів навіть проводили паралелі між введенням єдиної валюти і розробкою СЗПБ. Інші наполягали на можливій “єдиній” зовнішній політиці. Це пояснює високий рівень підтримки введення посади Міністра закордонних справ ЄС, з одного боку, і сильний опір Президенту Європейської Комісії, з іншого боку. Можливо, ключовою проблемою для нових держав-членів в дебатах з приводу СЗПБ й інституційної реформи була саме рівність держав. Важливим є те, що всі нові держави-члени мають невдалий досвід перебування у Варшавському Пакті, де деякі держави й справді були більш рівними, ніж інші, і саме через цей негативний досвід більшість держав ЦСЄ віддають більшу перевагу комунітарному методу, ніж міжурядовому підходу, особливо коли останній йде пліч-о-пліч із “директоратом”, формальним чи неформальним. Для країн-кандидатів і для нових держав-членів Брюссель є символом методу співтовариств. У будь-якому разі в наукових колах і зараз залишається спірним питання: чи будуть нові держави-члени сприяти розв’язанню проблем з СЗПБ, чи навпаки, будуть їх гальмом.

Ще однією фундаментальною проблемою у даній сфері є поділ між атлантистами (такими як Британія, Нідерланди і Португалія, які наголошують на важливості продовження відносин безпеки із Сполученими Штатами) і європейцями – Францією, Італією, Іспанією і Німеччиною, що є більш прихильними до побудови Європейської безпеки [35]. Адже майже у кожному

з ключових напрямків реалізації СЗПБ аналітики спостерігають досить суттєві суперечності в позиції насамперед найбільших країн-членів ЄС - ФРН, Франції, Великобританії, Італії. Найвпливовіші держави не поспішають підпорядкувати свою зовнішню політику єдиному підходу. Наприклад, Франція та Великобританія мають різні позиції щодо особливої ролі США в Європі. Італія тривалий час виступала із суттєвими застереженнями щодо військової операції у Косово. Найбільші розбіжності спостерігаються між провідними країнами-членами ЄС у близькосхідній політиці. Франція досить активно підтримує палестинців в арабо-ізраїльському конфлікті, наголошуючи на самостійній ролі посередників ЄС, Німеччина краще розуміє ізраїльську позицію. Великобританія разом із США наполягає на продовженні санкцій проти Іраку, Франція з комерційних міркувань виступає за скасування обмежень на зв'язки з Багдадом.

Так, Німеччина і Великобританія займають однакову, але відмінну від Франції позицію щодо розширення ЄС на Схід. Німеччина сподівається зміцнити таким чином свою роль в ЄС. Британія бажає загальмувати поглиблення інтеграції всередині ЄС та зменшити пов'язану з цим певну втрату частини національного суверенітету. Франція демонструє незацікавленість у розширенні Союзу і натомість виступає замість цього за поглиблення інтеграції всередині ЄС. Хоча німецько-французьке співробітництво, як і раніше, вважається Парижем важливим елементом стабільності в Європі й рушійною силою європейської інтеграції, Франція серйозно побоюється, з одного боку, появи всередині Європи економічно домінуючої держави та її можливих домагань щодо політичного керівництва у майбутньому Євросоюзі, з іншого – її не влаштовують перспективи пошуків Німеччиною самостійного шляху поза рамками НАТО та Євросоюзу, внаслідок чого може знизитись власний вплив Парижу на стрімкі геополітичні зміни, що відбуваються у світі та в Європі зокрема. Такі побоювання Франції підкріплюються тим, що розпад колишньої Югославії сприяв створенню поясу

німецького впливу, в який входять Австрія, Угорщина, Словенія та Хорватія [45].

В той же час проблеми виникають і у функціонуванні НАТО та збереженні організації як головної з'єднувальної ланки в структурі трансатлантичних відносин. Військові операції США в Афганістані та Іраку посилюють відцентрові тенденції в трансатлантичних відносинах. Фактично, Альянс в теперішньому його вигляді не задовольняє інтереси ні європейців, ні США. Тому мова може йти про реформування та врівноваження трансатлантичних відносин у сфері безпеки на базі НАТО, але не виключено, що й у вигляді більш широкої політичної угоди.

Отже, важливим фактором в розвитку співробітництва між ЄС та США в останні роки залишається економічна взаємозалежність та поява нових спільних загроз, які і визначають кооперативну модель їхньої співпраці. Проте, існує ряд відмінностей, пов'язаних із різною політичною культурою та досвідом, що є головною перешкодою для ефективного трансатлантичного партнерства: США є наддержавою, що частіше вдається до односторонніх дій та військової сили, ЄС, в свою чергу, є регіональним центром сили та обирає плюралістичну модель співробітництва, в тому числі в межах міжнародних організацій.

Важливим є і те, що перспективи самої європейської оборонної інтеграції залишаються поки що невизначеними. Головна мета – створення автономних від США та НАТО структур – гальмується у зв'язку з колосальним розривом у фінансуванні оборонної та науково-технічної сфери в Західній Європі і США: Існують і серйозні розходження з цього приводу всередині об'єднання: франко-британські розбіжності, проатлантичний курс країн з ЦСЄ та позиція нейтральних держав-членів. Проте розвиток автономних від США структур вносить серйозні корективи у систему взаємовідносин США-ЄС та НАТО-ЄС та створює умови до відходу від асиметричної моделі відносин [35].

Крім того, після 11 вересня 2001 р. у відносинах між Сполученими Штатами і ЄС з'явилося нове і дуже фундаментальне розходження. Америка

знаходиться в стані війни, а Європа - ні. На тлі подій, що розгортаються зараз на Близькому Сході, особливо чітко виявилися тенденції все більшого непорозуміння між Вашингтоном та європейським об'єднанням. А розглянувши концептуальні розбіжності між нинішньою адміністрацією США і європейською політичною елітою, можна стверджувати, що Америка і зовсім не здатна, принаймні на даному етапі, сприйняти європейську модель світового устрою.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що сучасні протиріччя між США і ЄС є дуже глибокими і принциповими. І, якщо Євросоюз і США і в подальшому будуть реалізовувати власну зовнішню політику різними методами, то рано чи пізно конфлікт між ними стане неминучим. Така перспектива вимагає, насамперед, від Європейського Співтовариства більш наполегливо і послідовно впроваджувати нові принципи й засоби у світовій політиці. Було б невірно стверджувати, що європейська модель устрою світу є "єдино прийнятною", проте, водночас, стає все більш очевидним, що у міру того, як у світі буде наростати протистояння американській гегемонії, все більше країн і народів будуть звертати свої погляди до Європейського Союзу в пошуках тих варіантів розв'язання проблем, які будуть адекватними реаліям XXI сторіччя.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

4.1. Класифікація історичних документів та значення їх застосування на уроці

У методиці звичайно розрізняють історичні документи на первинні та вторинні джерела. Первинні джерела включають неопрацьовані свідчення очевидців та учасників подій, тоді як вторинні джерела - це описи та роздуми істориків, журналістів, коментаторів щодо історичних подій. Класифікація документів, використовуваних у навчанні історії, часто пов'язана з характером документальних текстів, розподіляючи їх на оповідно-описові та актові. Також існує група пам'яток художнього слова. Актові документи включають юридичні, господарські, політичні, програмні (грамоти, закони, укази, прохання, чолобитні, розписи, договори, статистичні та слідчі документи, програми, промови). Оповідно-описові документи включають літописи, хроніки, мемуари, листи, описи подорожей, а до пам'яток художнього слова відносяться твори усної народної творчості, такі як міфи, байки, пісні, крилаті вирази, анекдоти тощо.

Існує інша класифікація документів за їх змістом: державно-правові документи (конституції, закони, судові рішення) містять інформацію про державний устрій, класовий характер держави та інше; документи внутрішньополітичного характеру (програми партій, політичні промови, відозви, прокламації, памфлети) розкривають цілі та ідеологію політичних сил; документи зовнішньополітичного характеру (договори, дипломатичне листування) служать джерелами інформації про міжнародні відносини; господарські документи (акти купівлі-продажу, торгові договори, ділове листування) розкривають рівень розвитку продуктивних сил та соціальний устрій суспільства; наукові та філософські праці висвітлюють рівень розвитку науки та ідеологію епохи; міфологія та матеріали релігійного характеру

(перекази, догмати, повчання) дають інформацію про ідеологію та суспільні відносини; оповідно-описові твори (літописи, хроніки, історичні твори, спогади та листи учасників чи свідків подій, географічні описи країн та міст, етнографічні описи); твори художньої літератури досліджуваної епохи, що відображають враження авторів про певні події та містять яскраві характеристики історичних постатей [54, с. 150].

Сучасна методика викладання історії виділяє чотири основні функції історичних документів: ілюстративно-інформаційну; пізнавально-розвивальну, яка сприяє розвитку розумових процесів через пошуково-дослідницьку діяльність учнів; практично-узагальнювальну – надає можливість перевірити рівень сформованості вмінь і навичок учнів у процесі навчання за допомогою історичних документів; ціннісно-смыслову.

Документ, вибраний для уроку, повинен: відповідати цілям та завданням навчання історії; відображати основні та найбільш типові факти і події епохи; бути органічно пов'язаним із програмним матеріалом, сприяти актуалізації історичних знань, щоб учні могли отримати пізнавальні завдання; бути доступним за змістом та обсягом; бути цікавим; містити побутові та сюжетні деталі, які дозволяють диференціювати навчання та конкретизувати уявлення учнів про певні події, явища та процеси; здійснювати на них певний емоційний вплив; мати літературні та наукові переваги, достатню інформативність для розвитку пізнавальної самостійності та зацікавленості, вдосконалення прийомів розумової праці [27].

Використання історичних документів на уроках історії має важливе значення, оскільки забезпечує реалізацію принципу наочності в навчанні історії. Документи роблять розповідь вчителя цікавішою та переконливішою, а також сприяють конкретизації історичного матеріалу, створенню живих образів та картин минулого, надаючи відчуття духу того часу. Крім того, робота з документами сприяє формуванню інтересу до історії, активізує процеси мислення та уяви, сприяючи більш ефективному засвоєнню історичних знань і розвитку історичної свідомості [54]. Учні отримують

навички самостійної роботи, вивчаючи документи, аналізуючи та виділяючи необхідну інформацію, міркуючи та оцінюючи значення документів минулого та сучасності. У результаті уроків учні розуміють важливість документів для історичної науки та бачать в них сліди діяльності людей, які жили у минулому. Отже, організація роботи з історичними документами на уроках історії сприяє розвитку критичного мислення учнів та навичок оцінювання суспільних явищ та процесів.

4.2. Основні етапи роботи з історичними документами

Перед тим як використовувати історичні джерела на уроці, вчитель повинен підготуватися, що включає в себе попередній відбір та педагогічну обробку документів. Учителю допомагають у цьому шкільні хрестоматії, які можуть містити тільки самі документи, або ж документи разом з коментарями та уривками з науково-популярної літератури, а також уривки з художніх та інших літературних творів. Вибір конкретної хрестоматії залежить від мети уроку та поставлених завдань. Окрім шкільних хрестоматій, джерелами документів можуть бути інші види наукової літератури, місцеві історичні товариства, архіви місцевих газет, публічні бібліотеки, музеї та Інтернет. Важливо, щоб вчитель дідактично обробив документ, вибравши його зміст, видозмінивши його при необхідності, не торкаючись суті, та пояснивши терміни та поняття, нові для учнів. Вчитель також розробляє завдання для учнів, пов'язані з текстом джерела [56].

На уроці вчитель може використовувати різні методи роботи з документами. Наприклад, він може переказувати документ, наводити цитати для підтримки своєї розповіді, цитувати та розбирати витяги з документів для конкретизації розповіді та додавання емоційності. Робота учнів з документом поступово ускладнюється, враховуючи їх вік, пізнавальні можливості та рівень підготовленості. На початкових етапах використовується простий матеріал оповідного та описового характеру обсягом не більше 10-15 рядків. У середніх класах збільшується кількість аналізованих господарських та юридичних

документів, а в старших класах широко використовуються політичні та програмні документи [30].

Навчання роботі з історичним документом включає кілька етапів: 1) учитель демонструє зразок аналізу документа; 2) учні аналізують документ під керівництвом вчителя; 3) вони працюють під його керівництвом та самостійно; 4) учні самостійно вивчають документ у класі та вдома [28]. На уроці вчитель представляє учням документ, пояснює його суть та завдання, після чого учні готують невеличкі повідомлення чи описи на основі документа, використовуючи різні види текстів. Робота з документами також може включати читання та переказ, пояснювальне читання з обговоренням, самостійний розбір документа та відповіді на питання, порівняння двох документів та видачу критичної оцінки [28].

Під час аналізу історичного документа учні можуть використовувати такий перелік запитань: 1) Коли був створений цей документ? 2) Яка історична подія згадується автором у документі? 3) Що є основним у цьому документі? 4) Наскільки автор об'єктивно висвітлює події? 5) Яке вчене значення має цей документ? Використання подібних пам'яток допомагає учням структурувати свої виступи [60].

Існує кілька варіантів самостійної роботи учнів із документом: документація (ілюстрація) - використання документа для підтримки основних положень підручника; доповнення - виявлення нових фактів, осіб або зв'язків у документі, що розширюють знання учня; дослідження (лабораторно-практична робота) - використання та аналіз документа як основного джерела інформації, яке зазвичай вибирається вчителем; широке дослідження - самостійний вибір джерел, їх критика, аналіз та узагальнення відповідно до визначеної мети [60]. Дослідження історичних джерел може відбуватися різними способами, які потребують використання різних видів лабораторно-практичних (дослідницьких) робіт. Ці шляхи є головними методами послідовно-текстуального та поетапного вивчення джерел.

Метод послідовно-текстуального вивчення джерел ґрунтується на логічній послідовності роботи із засвоєння необхідної інформації і включає чотири основні етапи: 1) виявлення та обробка основних ідей джерела (виділення основних ідей і положень, формулювання продуктивно-пізнавальних запитань для з'ясування їх сутності, складання та запис відповідей); 2) аналіз авторських питань (робота над запитаннями, висунутими автором у тексті, вироблення відповідей на них, порівняння відповідей автора із власними); 3) аналіз подій, фактів та осіб; 4) порівняння історичного досвіду з реальністю [60].

Метод поетапного вивчення джерела ґрунтується на орієнтації учнів на самостійне вивчення необхідної інформації за допомогою триетапного алгоритму дій: 1) підготовча робота (перший етап): з'ясування термінології джерела, яка має змістове навантаження; з'ясування причин, часу та умов створення джерела, яке вивчається; аналіз основних фактів та подій, внесених автором до тексту; з'ясування якісних характеристик осіб, згадуваних автором; 2) засвоєння змісту джерела (другий етап): виділення вузлових питань джерела; виокремлення аспекту курсу, що вивчається; з'ясування ідей і положень, які набули розвитку в наступних періодах історії; оформлення конспекту (робочих записів змісту джерела); 3) виконання узагальнюючих і практичних завдань (третій етап): визначення взаємозв'язку ідей та положень джерела між собою (узагальнення); з'ясування значення ідей джерела для історичного періоду, що вивчається, та сучасності; виконання практичних завдань на основі аналізу подій і процесів сучасності [31].

Для глибокого аналізу історичного тексту слід відповісти на такі питання:

- 1) Який це документ, і яка його форма: запис у щоденнику; лист (приватний чи офіційний); спогади; публічне звернення чи заклик; політичний документ (звіт, протокол, резолюція, урядова постанова, декларація тощо); дипломатичне послання, акт, нота; витяг з історичного дослідження?
- 2) Хто є автором / авторами документа (приватна особа, офіційна, анонім)?
- 3) Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора? Як це впливає на його ставлення до подій?
- 4) Чи містить документ інформацію, яка свідчить про те,

що він ґрунтується на особистому досвіді чи причетності автора до описаних подій? 5) Чи був автор свідком того, що відбулося, чи брав безпосередню участь у подіях? 6) Чи містить документ факти, які допомагають зробити висновок про мету його створення? Кому призначений текст? 7) Коли виникло джерело? Чи був документ написаний в той час, коли відбулася подія, відразу після неї чи через декілька днів, тижнів, місяців або навіть років? 8) Автор просто повідомляє про ситуацію, передає інформацію чи описує те, що сталося, чи містить документ також власні думки, висновки та рекомендації? 9) Чи намагається автор надати об'єктивний та обґрунтований опис подій? 10) Чи містить документ які-небудь твердження чи вислови, які свідчать про схильність чи упередження автора стосовно конкретної групи людей чи точки зору? 11) Чи є в тексті факти, які дозволяють вважати цей документ достовірним джерелом інформації?.

Враховуючи зазначені вище аспекти аналізу джерел, загальний алгоритм роботи може виглядати так:

1. Виберіть спосіб роботи, такий як перегляд, читання або вивчення. Ознайомтеся з джерелом та визначте автора, співавтора, учасників його створення, час і місце створення тексту та його вплив на історичні умови.
2. Визначте джерела інформації, мету автора(ів) тексту.
3. Визначте вид джерела (лист, щоденник, архівний документ тощо), його зміст (повний або уривок), тему тексту.
4. Вивчіть та проаналізуйте зміст тексту, розділіть його на змістовні частини, виокреміть головні думки та формулюйте їх у вигляді тез чи цитат.
5. Оцініть ступінь достовірності інформації в тексті, з'ясуйте, чи є автор свідком описуваних подій, оцініть первинність чи вторинність інформації.
6. Визначте, чи автор представляє новий погляд на події та у яких ситуаціях можна використовувати цю інформацію.

7. Виявіть значення джерела та інформацію для сучасності та для кожного із нас.
8. Надайте узагальнювальну оцінку цього джерела.

При використанні методу "РОФТ" для роботи з історичними документами у старших класах, учні можуть встановлювати історичні зв'язки та визначати осіб, чия діяльність вплинула на конкретну історичну ситуацію. Метод передбачає визначення ролі, отримувача, формату та теми документа [31].

Диференційований підхід призначений для створення завдань, орієнтованих на три рівні пізнавальної діяльності. Відтворювальний рівень передбачає виписування основних понять та висновків з тексту. На перетворювальному рівні учні розповідають за документом, аналізують його основні ідеї та зіставляють їх з іншим матеріалом. На творчо-пошуковому рівні вони виконують завдання, що вимагають осмислення та зіставлення точок зору, аргументації своєї позиції [8, с. 9].

Таким чином, в методичній науці існують різні методи вивчення історичних джерел, обрання яких залежить від пізнавальних можливостей учнів та цілей навчання.

4.3 Методика використання документів на уроках всесвітньої історії в середній школі

Для закріплення знань учнів з аналізу документів можна використовувати лабораторно-практичні роботи, розроблені за методологією К. Баханова. Цей вид самостійної роботи передбачає самостійне дослідження учнями історичних джерел за завданнями вчителя, не попередньо вивчаючи цей матеріал на уроці чи за допомогою підручника. Типова лабораторно-практична робота має наступну структуру:

1. Актуалізація знань і корекція опорних уявлень: Повторення основних фактів і понять, необхідних для виконання роботи.
2. Мотивація навчальної діяльності: Усвідомлення мети і значення для учня запропонованої роботи.

3. Усвідомлення змісту: Пошук засобів виконання завдання.
4. Виконання роботи: Вилучення необхідної інформації з джерела, її аналіз.
5. Узагальнення та систематизація: Оформлення висновків.
6. Підбиття підсумків: Теоретична інтерпретація підсумків [27].

Доцільно в 10 класі на уроці з всесвітньої історії організувати лабораторно-практичну роботу на тему: «Міжнародні відносини. Радянсько-німецький пакт від 23 серпня 1939 року». Мета роботи включає ознайомлення учнів із змістом документів, розкриття причин зближення СРСР і Німеччини у 1939 році, аналіз наслідків укладання договорів у серпні-вересні 1939 року. Завдання для учнів можуть бути сформульовані так:

1. Уважно ознайомтеся з історичними джерелами.
2. Спираючись на мету роботи, самостійно визначте напрями дослідження.
3. Проаналізуйте документи за завданнями до них.
4. Занотуйте в зошитах результати аналізу документа.
5. Зробіть висновки, виходячи з мети роботи.

Учні виконують ці завдання на основі обробки історичних документів, які були підготовлені вчителем.

Це такі документи, як:

1. Радянсько-німецький пакт від 23 серпня 1939 року та таємний додатковий протокол до нього.
2. Німецько-радянський «Договір про дружбу та державний кордон» між СРСР і Німеччиною від 28 вересня 1939 року та таємний додатковий протокол до нього.

Учнів класу вчитель може поділити на дві групи учнів-дослідників, які будуть спільно виконувати поставлені завдання. На основі опрацювання наданих вчителем історичних документів учні знаходять відповіді на наступні запитання:

Чому СРСР і Німеччина поспішали з укладанням договору?

Чому стало можливим зближення СРСР і Німеччини в 1939 році?

Які взаємообов'язки накладав договір на учасників, які його підписали?

Як були розділені сфери впливу між СРСР і Німеччиною згідно договору і таємному протоколу до нього?

Чому був підписаний додатковий протокол? Чому він носив таємний характер?

Чи правильно те, що з підписанням „Договору про дружбу і державний кордон” СРСР і Німеччина остаточно поділили сфери впливу в Європі? Доведіть, спираючись на документ.

Дайте оцінку даним документам. До яких наслідків призвело укладання договорів між СРСР і Німеччиною в серпні-вересні 1939 року?

Чому політична і правова оцінка договорам була дана тільки в 1989 році?

Виконавши всі завдання учні занотовують відповіді до зошита та обирають від групи учня-доповідача, який доповідає про результати виконаної групою роботи.

На уроці з всесвітньої історії до теми «Ремесло й торгівля в середньовічному місті» (7 кл.) вчитель може запропонувати учням роботу з таким історичним документом «Статут паризьких ткачів шерсті» (XIII ст.) із «Книги ремесел».

Витяг «Зі Статуту цеху паризьких ткачів вовни (XIII ст.)»

§ 1. Ніхто в Парижі не може бути ткачем, якщо не купив таке право у короля.

§ 3. Кожен ткач може мати у своєму будинку два широких станка і один вузький.

§ 8. Кожен ткач вовни може мати лише одного учня, до того ж не менше ніж на 4 роки служби. Плата за навчання має дорівнювати 4 паризьким ліврам... Або на сім років безоплатно.

§ 26. Тканина будь-якого гатунку може мати ширину сім чвертей, інакше майстер заплатить 5 су.

§ 31. Ніхто при видільці сукна не може примішувати до справжньої вовни вовну ягнят під загрозою штрафу у 10 су за кожен кусок.

§ 47. Ніхто не може починати роботу раніше, ніж зійде сонце. Штраф 12 деньє.

Опрацювавши положення даного історичного документа, учні повинні надати відповіді на поставлені вчителем запитання, наприклад:

1. Які основні положення щодо праці ткачів містяться у Статуті?
2. Які вимоги Статуту до знарядь праці?
3. Як регулюється якість продукції?
4. Чому такі жорсткі правила щодо учнів?
5. Чому Статут не дозволяє працю раніше ніж зійде сонце?

Підготувавши відповіді, учні доповідають про результати роботи.

На уроці всесвітньої історії до теми «Велика депресія» вчитель пропонує учням опрацювати історичний документ: витяг «Із виступу голови Національної асоціації промисловців (1930 р.): «... більшість тих, хто... занепокоєний зараз, або ледарював на роботі, або в загалі не бажав працювати... Якщо вони тоді не передбачали важких днів попереду, не робили збережень або кидали свої доходи в біржові ігри, то чи винна в цьому наша економічна система, чи уряд, чи промисловість? Яка соціальна система може відвернути дії дурнів і божевільних?».

Після ознайомлення з документом учні відповідають на такі запитання:

Якими були думки правлячих кіл щодо причин кризи?

Чи адекватними були дії адміністрації Гувера на масштаби кризи?

Такий прийом роботи на уроці з історичним документом сприяє розвитку в учнів логічного мислення, мовлення та підвищення пізнавального інтересу до нового матеріалу.

Вчитель історії на уроці з теми «Новий курс» Ф. Рузвельта» (10 кл.) може організувати роботу учнів з наступними історичними документами:

1) Закон про поліпшення становища в сільському господарстві. 12 травня 1923 р.;

2) Закон про відновлення національної економіки. 16 липня 1933 р.

Учні класу можуть об'єднатися у дві групи для опрацювання документів. Результатами роботи з документами є відповіді учнів на запитання. До першого документа вчитель надає наступні запитання:

Із якою метою було прийнято закон про регулювання сільського господарства?

Які його основні положення?

Яким чином він сприяв подоланню кризи у сільському господарстві?

До другого документа вчитель ставить до учнів таке запитання:

Назвіть причини появи та наслідки кодексу про справедливую конкуренцію.

Кожна група відповідає на поставлені запитання, обираючи доповідача.

Опрацювання історичних документів на уроці дозволяє визначити учням особливості «Нового курсу» Ф. Рузвельта та краще запам'ятати навчальний матеріал.

Отже, організація вчителем на уроці роботи учнів з історичними документами забезпечує процес перетворення учня з об'єкту навчального процесу на суб'єкта, активного діяча. Опрацювання історичних документів допомагає вдосконалити загально навчальні й спеціальні навички учнів, сприяє розвитку їх аналітичних здібностей, мовлення, формуванню активної громадянської позиції учнів, вихованню особистостей, які прагнуть всебічно осмислити історичні події.

ВИСНОВКИ

Із трансформацією системи міжнародних відносин та зникненням зовнішньої загрози, що мала об'єднуюче значення для трансатлантичного партнерства, відбулися вирішальні зміни у характері співробітництва ЄС та США.

Перш за все, по завершенні “холодної війни”, відбулася зміна в ієрархії стратегічних інтересів Вашингтону: об'єктивним було зменшення значення європейського регіону, який, на сьогоднішній день, розглядається лише як один із елементів глобальної стратегії США. В свою чергу, спостерігається і зменшення військово-політичної залежності європейських союзників від США, що в умовах зростання економічної та політичної ваги ЄС призводить до посилення відцентрових тенденцій у двосторонніх стосунках. Проте, це створює можливості для врівноваження трансатлантичних відносин та поступового відходу від асиметричної моделі партнерства.

Треба зазначити, що співробітництво Євросоюзу з США в постбіполярний період визначається як економічними, так і політичними інтересами, такими, як дотримання спільних принципів демократії і ринкової економіки. Ще одним визначальним фактором тісної кооперації є те, що, європейські держави продовжують залишатися залежними від Сполучених Штатів у військовому плані, що обмежує його як центр сили. Проте, все більшу роль в зовнішній політиці ЄС займає стратегія багатосторонності, активної співпраці з іншими учасниками міжнародної системи, та позиціонування об'єднання як нового майбутнього міжнародного лідера, що в свою чергу не може не зачіпати гегемоністські настрої Вашингтону, і є причиною появи ще однієї тенденції трансатлантичних відносин – гострих суперечок, торгівельних та валютних воїн, та формуванню навколо себе регіональних об'єднань.

Звичайно, зміна системи міжнародних відносин та економічний розвиток останніх десятиліть визначає тенденції до зростання ролі інтеграційних об'єднань в якості лідерів світового економічного процесу.

Проте, з іншого боку, економічний розвиток неминуче призводить до зіткнення інтересів могутніх акторів, прикладом чого є розвиток трансатлантичних економічних відносин у 90-ті рр.: загострення протиріч на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

В постбіполярний період трансатлантичні відносини між ЄС та США почали розвиватися більш інтенсивно та з більшою кількістю суперечок, ніж в попередні десятиліття, оскільки важким виявилось пристосування як США, так і ЄС до зміни балансу сил та поглиблення європейських інтеграційних процесів. В той же час, не варто перебільшувати роль конфліктних проявів у відносинах США та Західної Європи, враховуючи незмінність спільних основоположних інтересів союзників та спільність історичної спадщини, культури та цінностей західної демократії.

Треба зазначити, що вплив європейських інтеграційних процесів на співробітництво ЄС із США прослідковується у двох вимірах: економічному та політичному. Економічна інтеграція в період після підписання Маастрихтських угод, що призвела до формування економічного та валютного союзу ЄС та запровадження євро, реформує систему міжнародних економічних та валютно-кредитних відносин та врівноважує домінуюче положення долару США.

В політичній площині посилення інтеграційних процесів призвело до формування другої опори ЄС - спільної зовнішньої політики та політики безпеки, що є головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та, в широкому розумінні, переходу до багатопольярної міжнародної системи.

Можна відзначити подвійний характер впливу США на СЗППБ ЄС: з одного боку, саме американський чинник виступив каталізатором політичної уніфікації в ЄС в середині 70-х рр. ХХ ст., з іншого - вплив Вашингтона через систему двосторонніх відносин з окремими членами ЄС обумовлює структурну обмеженість другої опори ЄС. В той же час активна участь США в

цьому процесі є запорукою збереження глобального лідерства США та врахування інтересів Вашингтона європейськими партнерами.

Важливим процесом, що суттєво впливає на трансатлантичні відносини, є розширення ЄС 2004-2007 рр., оскільки в середньостроковій перспективі передбачається посилення позицій США всередині ЄС, враховуючи проатлантичний зовнішньополітичний курс більшості країн Центрально-Східної Європи. В довгостроковій же перспективі економічна інтеграція ЄС має перейти у гармонізацію політичних позицій країн-членів та консолідацію об'єднання на міжнародній арені.

Що до економічного співробітництва між ЄС та США, зміни у міжнародній економічній системі в 90-ті рр., з одного боку, стали основою для інтенсифікації даного вектора співробітництва між ЄС та США не тільки на двосторонньому рівні, а й у рамках багатьох регіональних та світових економічних об'єднань. З іншого боку, звільнення трансатлантичних економічних відносин від самообмежень часів блокового протистояння, зменшило необхідність уникнення розбіжностей та протиріч між двома партнерами, що, в свою чергу, призвело до загострення конкуренції у торговельно-економічних відносинах та появи багатьох конфліктів.

Проте, оскільки жодна із сторін не може та не бажає бути одноосібним лідером та взяти на себе всю відповідальність у багатосторонній системі, США і ЄС об'єктивно змушені зміцнювати двосторонні зусилля та економічні зв'язки та вирішувати спірні питання в міжнародному інституційному полі задля ефективного керування світової економікою.

Важливим є те, що роль трансатлантичних торговельно-економічних відносин є вирішальною для всієї системи міжнародних економічних відносин, оскільки від ефективності їхньої співпраці залежить життєздатність системи. Жодна з сторін не може самостійно нести тягар по управлінню світовими економічними процесами, отже співпраця є необхідною для обох сторін. З іншого боку, зростаючі розбіжності у підходах США та ЄС щодо шляхів реформування світової економіки та лібералізації світової торгівлі та брак

зусиль у спільному керуванні цими процесами ускладнюють, в результаті, економічну співпрацю двох центрів сили та потенційно загрожують ефективності світової економічної системи.

Одним із вирішальних чинників у розвитку трансатлантичних відносин в 1990-ті роки стали ідеї перетворення ЄС у політичну спільноту, саме це стало головною передумовою формування збалансованих трансатлантичних відносин. В той же час, сутність вироблення зовнішньої політики та політики безпеки в ЄС, а саме, міждержавний підхід у її функціонуванні, нажаль, залишився незмінним, отже, саме позиція держав-членів визначає ефективність політичного союзу Європи. А, враховуючи існування відмінностей в геополітичних інтересах трансатлантичних партнерів та внутрішніх проблем ЄС, пов'язаних з ідеєю перетворення об'єднання в єдину політичну одиницю, можна зробити висновок про збереження політичного та військового впливу Сполучених Штатів у регіоні.

Таким чином, аналіз співробітництва США та ЄС в політичній та безпековій сферах в 1990-ті роки дозволяє зробити висновок, що, розвиток СЗППБ ЄС став головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та переходу до багатопольярної міжнародної системи. Однак, міждержавний принцип функціонування європейських інтеграційних процесів та розбіжності в зовнішньополітичних інтересах країн-членів ЄС заважали швидкому перетворенню об'єднання у політичну одиницю, що, в свою чергу, означало збереження впливу США в Європі. Важливим фактором в розвитку співробітництва між ЄС та США після завершення „холодної війни” була політична та економічна взаємозалежність, яка і визначала кооперативну модель їхньої співпраці.

Головним форумом трансатлантичної співпраці в сфері безпеки залишається НАТО, проте, впливовим чинником, що визначатиме характер співробітництва в найближчі десятиліття, буде розвиток військово-політичної інтеграції в ЄС. На сьогоднішній день, із остаточною інкорпорацією структур

ЗЕС до ЄС, європейська безпека складається із двох паралельних систем – європейської, що формується, та євроатлантичної.

Треба зазначити, що поява самої ідеї розвитку автономних від США структур, навіть в статусі „слабшого партнера”, внесла серйозні зміни у систему відносин ЄС-США та ЄС-НАТО, що формувалися на початку 1990-х років, та створила передумови до майбутнього відходу від нерівноправної моделі взаємовідносин між партнерами.

На відміну від політичної інтеграції ЄС, проект спільної європейської політики в галузі безпеки та оборони загалом викликає негативну реакцію з боку Вашингтона. Адже США виявилися неготовими до розвитку автономної від північноатлантичного альянсу європейської оборонної ідентичності, вбачаючи в цьому протипагу та конкуренцію НАТО. Наслідки ж військово-політичної інтеграції ЄС для США подвійні: з одного боку, ефективна реалізація європейської політики в галузі безпеки та оборони ЄС означатиме перерозподіл тягаря відповідальності та збільшення внесків європейських партнерів у спільну безпеку. З іншого боку, у перспективі може розглядатися можливість появи в особі військової структури ЄС протипаги НАТО як основи трансатлантичних відносин та послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і економічній сфері. Невирішеною залишається і проблема розподілу повноважень між НАТО та ЄС, як в просторовому, так і функціональному вимірах, а отже, неминучим є дублювання функцій двох організацій.

Аналізуючи співробітництво Європейського Союзу та США на початку XXI-го сторіччя, треба зазначити, що воно характеризується загостренням протиріч та кризою трансатлантичних відносин, яка обумовлена такими чинниками, як проголошення нової зовнішньополітичної стратегії адміністрації Дж. Буша-молодшого, а саме, відходу від багатостороннього співробітництва та перехід до жорстких односторонніх зв'язків з окремими державами Євросоюзу; поведінка Вашингтону після подій 11 вересня 2001 р., та односторонність американських дій проти міжнародного тероризму в Іраці;

великі розбіжності партнерів у баченні оборонної політики та міжнародного устрою світу, втілення в життя оборонної стратегії ЄС, та, як наслідок, невизначеність механізмів її співпраці з НАТО.

Отже, можна стверджувати, що сучасні протиріччя між США і ЄС є дуже глибокими і принциповими. І, якщо Євросоюз і США і в подальшому будуть реалізовувати власну зовнішню політику різними методами, то, рано чи пізно, конфлікт між ними стане неминучим. Така перспектива вимагає, насамперед, від Європейського Співтовариства більш наполегливо і послідовно впроваджувати нові принципи й засоби у світовій політиці. Було б невірно стверджувати, що європейська модель устрою світу є “єдино прийнятною”, проте, водночас, стає все більш очевидним, що у міру того, як у світі буде наростати протистояння американській гегемонії, все більше країн і народів будуть звертати свої погляди до Європейського Союзу в пошуках тих варіантів розв’язання проблем, які будуть адекватними реаліям ХХІ сторіччя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Agreement between the European Community and the United States of America on customs cooperation and mutual assistance in customs matters // Official Journal L 222.12.08.1997. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:21997A0812\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:21997A0812(01))
2. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee “The New Transatlantic Marketplace”. Com (98) 125 final. Luxembourg: Office for Official Publications, 11.03.1998. 32 p. URL: <https://aei.pitt.edu/93671/1/1997.july-june.1998.doc.pdf>
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “Strategic Objectives 2000-2005. Shaping the New Europe”. COM (2000) 154 final. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdjdk3hydza_j9vvik7m1c3gyxp/vikqhhtp2vym
4. Communication of the European Commission “Agenda 2000. For a Stronger and Wider Europe” COM/97/2000/Final 15.07.1997. 104 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_97_660
5. Communication of the European Commission “Europe and the US: The Way Forward”. COM (95) 411 final. 26.07.1995. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-4-1997-0410_EN.html
6. Communication of the European Commission to the Council “Reinforcing the Transatlantic Relationship: Focusing on Strategy and Delivering Results”. COM (2001)154 final. 18 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/procedure/GA/163239>

7. Copenhagen European Council, 21–22 June 1993: Presidency Conclusions // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1992–1994. Brussels: European Commission, Directorate-General for Information, 1995. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>
8. Declaration of Belgium, Germany, Spain, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, which are members of the Western European Union and also members of the European Union on the Role of the Western European Union and its Relations with the European Union and with the Atlantic Alliance. Maastricht: WEU, 10 December 1991. 3 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11992M/AFI/DCL/30&from=EN>
9. Declaration of the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council ("The Brussels Summit Declaration"). Press Release M-1(94) 003 Issued on 11 Jan. 1994. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24470.htm
10. EU Bilateral Trade with the USA. Brussels: DG Trade, European Commission, 15 September 2006. 10 p. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/united-states_en
11. EU-NATO Declaration on ESDP. Press Release (2002)142. 2002. 16 December. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.htm>
12. European Council Declaration on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence. Cologne European Council Presidency Conclusions, 3-4 June 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/koll_en.htm
13. European Council Declaration on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence. Cologne European Council Presidency Conclusions, 3-4 June 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/koll_en.htm
14. EU-US Declaration on Strengthening Our Economic Partnership. Brussels: European Commission, 26 June 2004. 2 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_5198

15. Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council. Berlin, 3 June 1996 URL: <http://www.nato.int/docu/pr/1996/p96-063e.htm>
16. Franco-British Declaration “Strengthening European Cooperation in Security and Defence”. London, 24 November 2003. URL: <https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=1BpNTk1G52mDpQslLFk2vY9Y79K2QKDZ8MrMj1GGjysBzzJ7cLbc!-750017855?docId=125359&cardId=125359>
17. Helsinki European Council, 11-11 December 1999: Presidency Conclusions. URL: <https://aei.pitt.edu/43338/>
18. NATO Declaration of the Heads of State and Government. Brussels. 11 January 1994. URL: <http://www.nato.int/docu/basic/b940111a.htm>
19. Petersberg Declaration of the Western European Union Council of Ministers, Bonn: WEU, 19 June 1992. 7 p. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_of_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-f6c7aae8a97a.html
20. The new transatlantic marketplace. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee. COM (98) 125 final, 11 March 1998. URL: <http://aei.pitt.edu/6799/>
21. The Transatlantic Declaration on the EC-US Relations. Brussels. 20 November 1990. 23 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/124320/trans_declaration_90_en.pdf
22. The Transatlantic Economic Partnership. Action Plan. URL: <https://www.piie.com/publications/policy-briefs/transatlantic-economic-partnership>
23. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and Certain Related Acts. 2 October 1997. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

24. Treaty on European Union of Maastricht. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-maastricht-on-european-union.html>
25. Washington Summit Communiqué art. 9b issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. Washington D.C. 24 April 1999. URL: <https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/New/NATO/statement2.html>

II. Література

26. Асиметрія міжнародних відносин / під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного.- К.: Видавничий дім “Стилос”, 2005. 555 с.
27. Баханов К.О. Дослідницька робота учнів на уроках історії. Х.: Основа, 2004. 144 с.
28. Баханов К.О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Х.: Основа, 2008. 159 с.
29. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Х.: Основа, 2011. 239 с.
30. Баханов К.О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічного явище. *Історія та правознавство*. 2008. №33. С.4–9.
31. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: [дидактичний словник-довідник]. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.: іл.
32. Бжезинський Зб. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ: «Аілея-НВ», 2000. 237 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bzhezinski_Zbigniev/Velyka_shakhivnytsia.pd
33. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навчальний посібник. К.: «Хай-Тек Прес», 2007. 336 с.
34. Гладченко Н.Ю. Формування умінь та навиків при вивченні історичних джерел. *Історія та правознавство*. 2007. №15. С. 23–25.

35. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко та ін.; Керівник авт.колективу і наук.ред. О.Г.Білорус. К.: КНЕУ, 2001. 733 с.
36. Гоці С. Нові кордони та нова політика в Європі. Євробюлетень. Вересень 2003. С. 10-12.
37. Григорець Г.В. Реалізація зовнішньоекономічних інтересів ЄС у процесі економічної конвергенції // Стратегічна панорама. 2005. № 3. С. 61 – 66.
38. Д'Аньєрі П. Повернутися до Заходу спиною? Пріоритет національних інтересів у відносинах ЄС та США. *Політика і час*. 2003. №2. С.39-44.
39. Дашкевич А.В. На роздоріжжі: виклики сучасності і парадокси зовнішньої політики США. К.: Наукова думка, 1996. 150 с.
40. Десмонд Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англійської. К.: «К.І.С.», 2006. 696 с.
41. Дудченко М.А., Троненко В.І. Європейський союз у світовому інтеграційному процесі. К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 1999. 236 с.
42. Європейський союз: Підручник / Колектив авторів. К.; НАОУ, 2008. 397 с.
43. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України*. 2007. №8. С.24–27.
44. Задорожна Л. Навчити працювати самостійно. *Історія в школах України*. 2004. №5. С.7–10.
45. Іжак О. І. Біля “відчинених дверей”. Європейська оборонна інтеграція // *Політика і час*. 2002. №2. С. 43-53.
46. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції // *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 103–114.
47. Коваль І.М. ЗЄС: постмаастрихтська еволюція і постамстердамські перспективи інтеграції до ЄС // *Дослідження світової політики*. 2002. Вип.19. С.3-9.
48. Ковальов П. Взаємовідносини США з політичними структурами Євросоюзу. *Політичний менеджмент*. 2004. №6. С. 138-150. URL:

https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovalyov_vzaemovidnosyny.pdf

49. Ковальова О. Спільна зовнішня політика та політика безпеки Європейського Союзу до і після розширення. *Стратегічна панорама*. 2004. №2. С. 44–51.
50. Ковбасюк Т. Методичні прийоми використання писемних джерел у навчанні історії. *Історія в школах України*. 2009. №9. С.14–17.
51. Ковбасюк Т. Традиції та новації у використанні писемних джерел на уроках історії України. *Історія в школах України*. 2008. №11–12. С. 46–48.
52. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи формування. К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
53. Кощенко А. Суперечності між США і “старою” Європою (концептуальний вимір). К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2006. 135 с.
54. Курилів В.І. Методика викладання історії: Навч. посібник. Х.: Ранок, 2008. 256 с.
55. Левітас Ф.Л. Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Х.: Основа, 2007. 112 с.
56. Малієнко Ю.Б. Дослідницька діяльність старшокласників на уроках історії. *Історія в школах України*. 2009. №11. С.39–45.
57. Мартиненко П. Проект Конституції для Європи: реформаторський потенціал // Інституційні реформи в ЄС: аналітичний щоквартальник.– 2003. – №4.– С.1–16.
58. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки ХХ століття) // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 35 – 49.
59. Мисан В.О. Знаходити відповіді самостійно (Можливості використання текстових джерел у процесі навчання історії). 2005. №5. С.4–11.
60. Мисан В.О. Сучасний урок історії: [навчально-методичний посібник]. К.: Шкільний світ, 2010. 120 с.

61. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки): Підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губерський та ін. К.: Либідь, 2001. 624 с.
62. Морозов С. Створення Європейської ради 1974 р.: інституалізація міждержавної співпраці в рамках Європейських спільнот. *Сторінки історії*. 2019. Вип. 48. С. 186–207. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/09/48_14_Morozov.pdf
63. Панченко Г.Ю. Євроінтеграція періоду «холодної війни» та позиція США / Г.Ю.Панченко // «Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 лютого 2011 р.) / Під ред. М.С. Бурьяна. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. С. 99–106.
64. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.
65. Священко З. США та ідея створення об'єднаної Європи. *Європейські історичні студії*. 2016. № 5. С. 51-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2016_5_6URL
66. Склярєнко Д.В. Зовнішньополітичні стратегії президентів У.Клінтона та Дж.Буша-молодшого. Посилення позицій концепції американського превалування в системі міжнародних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2003. № 43. част. 2. С. 22-24.
67. Склярєнко Д.В. Концепція гегемонії в зовнішньополітичній стратегії США по закінченні холодної війни та її європейська складова. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2002. № 34. част. 1. С. 66–72.
68. Фомін С.С. Європейський дім: труднощі розширення. *Політика і час*. 2006. № 7–8. С. 21–26.
69. Храбан І.А. У рамках євроатлантичного партнерства. НАТО, ЄС та європейська оборонна політика // *Політика і час*. 2003. №1. С. 64–72.
70. Храбан І. Куди прямує локомотив Європи? // *Політика і час*. 2004. № 5. С. 71 – 80.

71. Чумаченко О. Формування функції антикризового управління Європейського Союзу в безпековій сфері на рубежі ХХ–ХХІ століть. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 133–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2016_48_21